

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2024

NR 3

2024-09-10

Kungliga Älvsborgs Regemente 400 år

Regementets uniform m/1806

Kungliga Älvsborgs regementes kamratförening firade lördagen den 10 augusti 2024, att deras regemente hade bildats för 400 år sedan. Regementet var ett infanteriregemente som verkade i olika former under åren 1625–1998.

Regementet sattes upp under Gustav II Adolfs tid och rekryteringsbasen var Västergötland och Sjuhäradsbygden. Älvsborgs regemente blev en av de många landskapsregementena som utgjorde stommen i den svenska armén. Regementen fanns även på den finska sidan.

Under regementets 374-åriga historia har det varit inblandat i de flesta slag och sammandrabbningar. Några berömda slag är: Lützen (1632), Leipzig (1642), Helsingborg (1710), Gadebusch (1712) och Nya Älvsborg (1719).

I samband med 1914 års härordning fick de olika rege-

mentena ordningsnummer och Älvsborgs regemente erhöll I 15 och flyttade samtidigt från Fristad till Borås. Från den 1 juli 1975 bildades försvarsområdesregementet I 15/Fo 34.

Avvecklingen av Älvsborgs regemente samt Älvsborgsbrigaden gjordes i två etapper. Den första var att grundutbildningen vid Älvsborgsbrigaden av värnpliktiga upphörde den 31 december 1997, den andra var när regementet med försvarsområdesstab avvecklades den 30 juni 1998. Från den 1 januari 1998 kom Älvsborgs försvarsområde (Fo 34) att integreras i Västra Götalands försvarsområde (Fo 32). Som stöd till hemvärn och frivilligverksamheten inom före detta Älvsborgs försvarsområde bildades försvarsområdesgruppen Älvsborgsgruppen.

Regementets siste chef var Mats Liljegren som var överste av första graden och befälhavare över Älvsborgs försvarsområde.

Föreningen för Västgötlitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 070-74 26 518
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Swish 123 347 5555
Org.nr. 868400-8793
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0705-78 56 34
info@creadiem.se

Vice ordf.: Johnny Hagberg, Skara. 070-550 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Sekr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 070-742 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda, 0706-51 53 53
anne.andersson@telia.com

Peter Johansson, Vänersborg. 070-544 75 39
peter.f.johansson@vgregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 070-531 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Floby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Gustav Nordh, Hällekis. 0739-87 18 55
gustav.nordh@gmail.com

Christina Ström, Skarstad. 0739-60 92 05
vatteljuset@telia.com

Årsavgift 2024: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar. Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Tryggve Filipsson, Källeryd
Inger Granat, Växjö
Lars-Göran Johansson, Upplands Väsby
Maria Lindskog, Vargön
Jan Lombach, Saltsjöbaden
Valter Teesalu, Borås

Glöm ej att betala din medlemsavgift för 2024

Årsavgift 2024: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Vi gratulerar

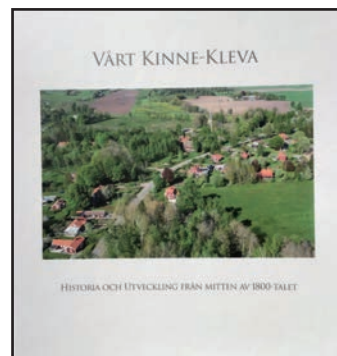
Torsdagen den 29 augusti fyllde föreningens Hedersledamot Hans Menzing i Skara 90 år.

Han är född i Södra Kedum där fadern var folkskollärare. 1956 blev han anställd som journalist vid Skaraborgs Läns Tidning och verkade som sådan tills pensioneringen 1999. Otaliga beskrivningar och anmälningar av hembygdsböcker liksom bokrecensioner har levandegjorts genom hans penna.

Under många år var Menzing en flitig medarbetare i föreningens Meddelande och var även styrelseledamot. Vid sin avgång ur styrelsen utsågs han till Hedersledamot.

Han har även varit aktiv inom Västergötlands Hembygdsförbund. 2000 tilldelades han Skara kommuns Kulturstipendium och 2017 Tengelandsstipendiet.

Styrelsen

Efter att tidigare varit en "vit fläck" på kartan över socknar som har eller saknar en egen sockenbok, så har nu Kinne-Kleva fått sin. Den vita fläcken kan fyllas in!

Det handlar inte om socknens äldre historia, utan med start runt 1800-talets mitt fram tills nu.

Bakom arbetet ligger en studiecirkel som startade för endast tre år sedan. Resultatet har blivit en inbunden bok på 149 sidor. Alla gårdar är fotograferade i högklassiga färgbilder.

Men även andra intressanta ämnen skildras, såsom kalk- och skifferbrytning och skifferoljeverket förstås. Ett par järnvägar har passerat genom socknen. Kyrkan och skolorna får sin plats, även det välkända företaget Rosen & Söner AB samt Kinnekulle Ring.

Faktiskt tittar man även på äldre tider, frågan om Kleva Stad. Om detta är en skröna eller historiskt faktum är spännande. Kanske blir den utförligare behandlad i en kommande bok. Studiecirkeln med gott resultat brukar oftast följas upp av flera.

Boken om Kinne-Kleva är en bra början. Utgåvan har fått hårda pärmar, vilket jag tycker är ett måste för en sockenbok.

Sven-Olof Ask

Frågor till Gerd

Du valdes till ny ordförande i Västgötalitteratur vid årsmötet den 25 maj. Vad har du tidigare haft för uppgifter i föreningen hitintills?

Jag har haft förmånen att vara ledamot under ganska många år, senare år som vice ordförande. Detta i en styrelse som är såväl starka enskilt som gemensamt, tillika med engagerade aktiva medlemmar i föreningen. Mycket inspirerande.

Har du några särskilda visioner för utveckling av föreningen?

Vår och min vision i styrelsen är att vi tar föreningen fortsatt aktivt och i samverkan in i framtiden. Vi arbetar vidare med detta i olika delsatsningar. Litteratur och givetvis Västgötalitteratur har en nyckelroll i och för ett väl fungerande samhälle. Hör av dig du också med idéer och glada tillrop så arbetar vi vidare tillsammans.

Är fortfarande den fysiska boken viktig för människor, tror du?

Den fysiska boken är viktig och jag är övertygad om att det kommer att så förbli och även en renässans i ökat antal exemplar i bokutgivningarna. Överskuggande är känslan att slå sig ned i läsfåtöljen med en alldeles nyutkommen härligt doftande bok eller att öppna en bok som följt generationers händer. Det är något extra tilltalande förutom bokens innehåll. Lyriskt. Därutöver är tryckta böcker ”svåra att text- och bildmanipulera”. Mer vetenskapligt tunga argument i forskningen om den fysiska bokens betydelse är ”haptisk perception”; den som läser i en fysisk bok minns innehållet bättre, kombinerar vid läsningen flera olika sinnen. Sist men inte minst – forskning konstaterar att tryckta texter ger bättre läsförståelse.

Berätta kortfattat om dig själv:

Lugn och rastlös, nyfiken på insikter och livsvillkor, kulturer och samhälle genom tiden och framgent. Samlar på böcker, perspektiv och att genomföra möjligheter. Bakgrund i näringsliv, i olika ideella utvecklingsprojekt, nätverk, och egen verksamhet med bokbutik och besöksnäringsetag.

Är det något särskilt inom västgötalitteraturen som intresserar dig?

Rese- och personberättelser, natur- och hembygdsskildringar, det kyrkliga kulturarvet, Ortsnamnsforskning – som bara några exempel. I intresseområdet och bokhyllorna samsas allt från vetenskapliga skrifter, klassisk västgötalitteratur till både rara och kuriösa skrifter.

Du har ett intresse av biskopen Andreas Rhyzelius – varför det?

Andreas Rhyzelius var genuint engagerad i topografiska, antikvariska och arkivaliska studier och flitig upptecknare och urkundsforskare. Han satte färg på sin samtid, både genom sitt engagemang och sina många skrifter, inom vitt skilda discipliner. Han framträder ur 1700-talets persongalleri genom detta sitt idoga arbete och inte minst genom att han skrev dagbok med anteckningar från sitt händelserika liv. Om allt från barndomstiden och hemmet i Od, om att gå sockengång för studier, tiden som förste hovpredikant, riksdagsman, till sista levnadstiden som biskop i Linköpings domkyrka. Hans engagemang och hälsning från en omvälvande tid lever vidare – inte minst i att dokumentera sin/din samtid.

Eldhska priset till Anna Lokrantz

Tidigare styrelseledamoten i Föreningen för Västgötalitteratur, även högaktuell för sin nyutkomna bok om Hellekis, Anna Lokrantz har tilldelats det Eldhska priset. Priset som utdelas den 27 juli varje år och hugfäster minnet av borgmästaren i Lidköping Robert Eldh som föddes 1892 och var borgmästare till 1959. Det är ett kulturstipendium och motiveringen i år var: ”Anna Lokrantz är bebyggelsearkivarien från Lidköping som vill gräva djupare. I det egna förlaget som hon har med sin make Anders har hon gett ut böcker och skrifter som står på kulturhistorisk grund. Priset får hon inte minst för egen forskning och skrivarglädje i boken *Lustresande och bärsöndagar*, samt *Hellekis säteri – historien om ett gods på Kinnekulle*. Boken skildrar personer, byggnader och verksamhet som funnits på säteriet sedan 1400-talet. Anna Lokrantz är en värdig representant för priset 2024 efter att ha tillgängliggjort lokal kulturhistoria på ett välskrivet, vackert och intressant sätt.” Priset är på 200 000 kr.

Frågan om en vattenledning i Mariestad

"Handlingar rörande frågan om en vattenledning i Mariestad." Ett helt unikt häfte, som inte ens Kungliga biblioteket har. Det har ägts av Sven-Olof Ask, Skara, men finns numera på Mariestads bibliotek. Skriften är tryckt 1880 hos Abr. A. Berg & Co i Mariestad

Den 4 februari 1880 publicerades ett "betänkande", där man redovisade för- och nackdelar med en vattenledning, avsedd för allmänheten i Mariestad. En kommitté på fem personer hade fått Stadsfullmäktiges uppdrag att utreda behovet. För att informera stadsborna om resultatet lät man trycka ett 56-sidigt häfte och dela ut det gratis till invånarna. Man kan då tycka att skriften borde vara vanligt förekommande, men så är alltså inte fallet. Den betraktas i stället som mycket ovanlig.

Mariestads hälsövernämnd hade 1877 föreslagit att man skulle anlägga en vattenledning runt om i staden och låta bekosta den med vinsterna från stadens brännvinsförsäljning. Nämndens motivering var att de flesta stadsborna hämtade sitt vatten från Vänern eller från ån Tidån. Man utnyttjade två pumpar, den ena belägen vid hamnen, den andra utmed ån vid Marieholmsbron. Vattnet användes såväl till matlagning och bakning som till all slags rengöring – trots att detta vatten uppenbarligen i hög grad är orent, som man uttryckte det.

Också vattnet i stadens brunnar ansågs vara otjänligt och användes mest av de fattigaste. De förmögna lät i stället hämta sitt dricksvatten ur en källa med rent och klart vatten vid byn Horn i Leksberg, knappt fyra kilometer söder om staden.

Sex alternativ

De alternativ som vattenledningskommittén övervägde och beskrev i häftet var

1. En vattenledning från Leksbergs källa till två vattenkastare vid Nya Torget med en reservoar belägen norr om domkyrkan, på det s.k. Näset.
2. Att vatten skulle hämtas antingen från Vänern, med hjälp av en ångmaskin alternativt från ån Tidån, genom en turbin vid stadens mjölkvarn. I båda fallen skulle vattnet filtreras för att sedan pressas ut i ett omfattande ledningsnät. Som reservoar skulle ett vattentorn anläggas antingen på Näset eller i Högelid.
3. Har likheter med det föregående alternativet, men begränsat till ett pumpverk vid Vänern och ett större vattentorn i Högelid.
4. Att genom ett vattenkraftverk vid stadskvarnen i Tidån, pumpa ut filtrerat vatten i ett ledningsnät i staden och – i stället för ett vattentorn – via ett stigrör leda upp vatten till en cistern i kyrktornet.
5. En vattenledning med självtryck från sjön Ymsen till Högelid, en sträcka på ca 12 kilometer! Därifrån skulle vattnet pumpas ut i ledningsnätet med hjälp av en ångmaskin.
6. Dessutom nämndes ett alternativ med källvatten från Högelid kompletterat med mossvatten från Store Mosse. Men här ansågs vattenmängden vara otillräcklig och förslaget utreddes inte vidare.

Efter att ha redovisat för- och nackdelar samt kostnader för de olika förslagen ansåg kommittén att alternativ 4 var att föredra p.g.a. både ändamålsenlighet och kostnad. Men två av ledamöterna avstyrkte hela förslaget och menade att någon vattenledning inte behövdes. De andra tre var mera positiva, man ansåg att man borde avvakta några år och under tiden avsätta pengar. Trots att brännvinsförsäljningsmedlen uppgick till 37 % av Mariestads samlade årsinkomster, krävdes flera års avsättning för att täcka kostnaderna. Häftet avslutas med några bilagor som ger mera detaljerade fakta, bland annat en omfattande vattenanalys.

Vattnets nummer och ursprung.	Uplösta oorganiska och organiska ämnen.	Organiska ämnen.*	Salpetersyra.	Ammoniak.	Anmärkingar.
No 1. Tidån vid kvarn . . .	10,100	0,896	—	—	**
No 2. Tidån vid bryggbacken . . .	9,60	0,832	—	—	
No 3. Venern vid Näset . . .	8,20	1,091	—	—	
No 4. Odhnens brunn . . .	97,20	0,752	30,2	—	
No 5. Hofgrens brunn . . .	118,75	0,832	26,8	—	
No 6. Köops brunn . . .	123,65	0,896	2,14	spår	
No 7. Skolbrunnen . . .	36,30	0,480	8,00	—	

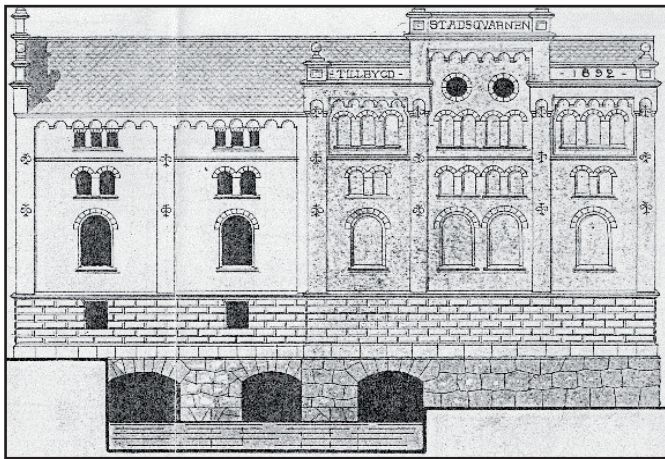
* Här menas egentligen det syre som åtgått till oxidation af de organiska ämnena.
 ** De fasta upplösta ämnena bestodo hufvudsakligen af kalk och magnesia, men deri ingingo äfven en stor mängd svafvelsyra och till och med fosforsyra.
 Obs. Alla vattenproven filtrerades, hvarigenom tillfälligt uppslammade ämnen afskildes.
 Ofvanstående siffror angifva, huru många gram af de respektive ämnena, som finnas i 100,000 delar vatten eller i 100 liter.
 Skara kemiska station den 31 Juli 1880.
 O. NYLANDER.

En analys som kommittén lät göra hos Skara kemiska station visade påtagliga föroreningar i vattnet från såväl Tidån, Vänern som i befintliga brunnar.

Hur gick det sen?

Stadsfullmäktige instämde i kommitténs avslutande förslag och beslöt att frågan tills vidare skulle bli vilande. Det dröjde sedan till 1888 innan man fattade beslut om att anlägga en vattenledning, som då skulle omfatta hela staden. Vattnet skulle hämtas från Vänern vid Karlsholme, strax utanför stadsbebyggelsen och ledas till en brunn vid Stadskvarnen. Därifrån skulle en turbin pumpa ut vattnet till ett ledningsnät i gatorna. Samtidigt passade man på att lägga ner kloakledningar.

Med Kungl. Maj:ts tillstånd placerades en stor vattenbehållare med stigrör i domkyrkans torn. Syftet med den cisternen var dels att utjämna skillnaden mellan pumpad och förbrukad vattenmängd, dels att utgöra en vattenreserv. Ledningarna kunde tas i bruk under 1891. Nu slapp alltså stadsborna att bära vattenhinkar längs gatorna och dessutom kunde man glädja sig åt ett betydligt renare vatten.

Mariestads stadskvarn spelade en viktig roll vid tillkomsten av stadens vattenledning. Ritning upprättad i samband med om- och tillbyggnad år 1892.

Vattencisternen i domkyrkotornet finns kvar än idag, men det är länge sedan den fyllde någon funktion. 1914 ersattes nämligen vattenverket vid Stadskvarnen av ett nytt vid Lindholmen, i närheten av dagens golfbana. Samtidigt uppfördes vattentornet i Högelid.

Åke Möller

Clas Bjerkander: Västergötlands Linné

Utställning
7 september – 7 december

Gamla biblioteket i Skara
1700-talets lärda Skara – Clas Bjerkander och Svenska Topografiska Sällskapet i Skara.

Veterinärmuseet i Skara
Clas Bjerkander och upplysningstiden i Sverige.

Välkommen till kulturkvarteret!

upplevskara.se

Historiska värdepapper

Svenska Föreningen för Historiska Värdepapper har utgivit boken "Aktiebrevsväsendet – En antologi artiklar hur Sveriges klassiska företag och projekt finansierades". Boken är på 550 sidor och innehåller ca 150 artiklar.

Ett aktiebrev visar aktiens nominella värde vid utgivningstillfället, men är så mycket mer. Många aktiebrev är rena konstverk, vackra sådana, som med fördel kan ramas in och pryda en vägg. De har också namnunderskrifter som kan vara autografer av dåtidens ledande personer inom industri och finans. Antalet kända svenska aktiebrev uppgår till ca 8500, men ibland upptäckts nya. Längre ansågs ett aktiebrev från Västergötland, Ahlingsåhs Manufactur Werk, daterat i december 1728, vara Sveriges äldsta aktiebrev, men i Kungl. Bibliotekets samlingar hittades ett ännu äldre aktiebrev. Det är daterat i december 1727 och berör fiske nära Orust.

De tryckta noterade aktiebrev upphörde för några decennier sedan, då den svenska börshandeln blev helt elektronisk. Västergötland är väl representerat bland de svenska aktiebrev då många västgötska företag gav ut aktiebrev. Ett både intressant och vackert sådant är utfärdat i Hjo i augusti 1855 och avser "Till Deltagande uti HJO HAMNBYGGNAD". Aktiebrevets vinjett är närmast utformad som en reklambild med motivbild av en livaktig hamn med båtar, hamnarbete och hästransport.

Vinjettbilderna var och är viktiga. Bland annat så finns det exempel på enskilda fartyg och lokomotiv som är avbildade på aktiebrev, och kanske endast där.

Niklas Krantz

Birgit Th Sparre
Sällskapet

Birgit Th Sparre Sällskapet vill uppmärksamma och sprida kunskap om hennes händelserika liv och framgångsrika författarskap.

Vi firar varje år Birgit Th Sparres födelsedag den 23 juli. Vår ambition är också att bjuda in till ett par ytterligare aktiviteter per år.

Om du är intresserad och vill vara med i sällskapet så betalar du medlemsavgift 150 kronor till bankgiro 5934-8193.

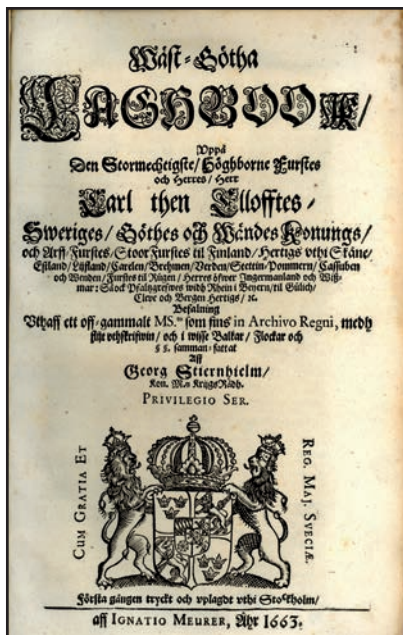
Vill du veta mer är du välkommen att kontakta någon av oss i styrelsen. – birgitsparre.se

Två Västgöotalagar vid kommande bokauktion

Vid bokauktionen den 26 oktober utropas två utgåvor av Äldre Västgöotalagen.

Den första är Georg Stiernhielm Wäst-Götha laghbook ..., Stockholm, 1663, (Ignatius Meurer), (5) 2-112 s.

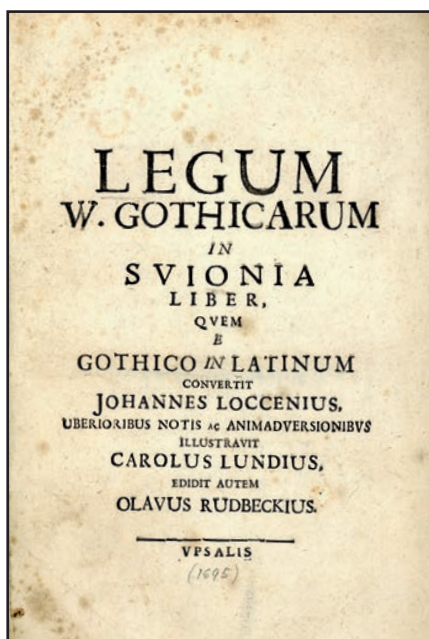
Den är bundet i ett ljusbrunt halvfransk band av Hovbokbindare Gustaf Hedberg. Ofta påträffas den i samlingsband med övriga landskapslagar men här alltså bundet enskilt.

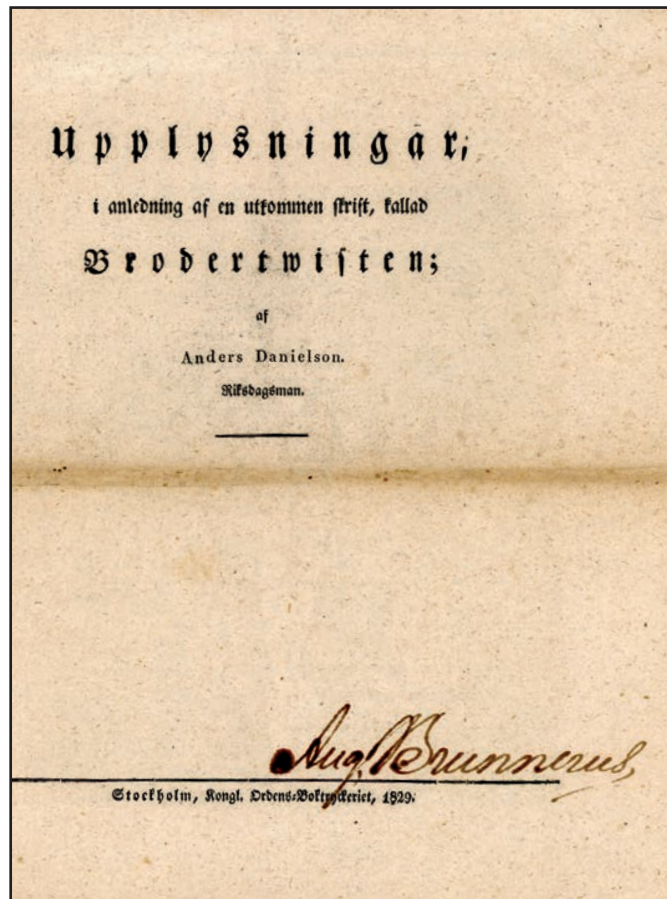
Den andra är en raritet: Olof Rudbeck Legum W. Gothicarum in Svionia liber / quem e gothico in latinum convertit Johannes Loccenius, uberioribus notis ac animadversionibus illustravit Carolus Lundius, edidit autem Olavus Rudbeckius. Vpsalis, [1695], (23) 2-148 s.

Ytterst sällsynt. Tryck av Rudbeck i 500 ex. varav de flesta exemplaren försvann vid Uppsalas brand 1702.

Det är i ett nytt, enkelt skinnryggsband och har en gång ingått i Dagsnäsbiblioteket. Med Bertil Ekbergs anteckningar på lösa blad.

Riksdagsmannen Anders Danielssons märkliga affärer

Vid kommande bokauktion försäljs ett häfte som behandlar en tvist mellan riksdagsmannen Anders Danielsson och hans broder Johannes; Danielsson, A., *Upplysningar i anledning af en utkommen skrift, kallad Brodertwisten*, Stockholm 1829. Ett kopparstick av A. Danielsson medföljer. Det är utfört av Leonard Henrik Roos af Hjelmstätter (1787-1827). I nytt pappersomslag. Vikmärke på mitten av skriften och namnteckningen A. Brunnerus.

Skriften är Anders Danielsson från Gingri's försvarsskrift sedan han fått en anmälan på sig av brodern Johannes. Danielsson (1784-1839) var riksdagsman för Bondeståndet 1809-1835. Hela 27 häradar betjänade han som riksdagsman, däribland hela Sjuhäradsbygden. Han uppbar väldiga inkomster från sin riksdagsmannasyssla. Dels lön för alla häraderna, men han kom även att ägna sig åt mutor och andra ersättningar. När han försökte att få kronobetjäningen att driva in mutorna blev det stopp. "Men han hade inte bara stora inkomster utan också väldiga utgifter. Han låg i stora egendomsaffärer och hade en hel stab medhjälpare att avlöna vid riksdagarna." Därtill kom också ett "flitigt dyrkande av både Baccus och Venus" som stora utgifter samt en rättslig tvist med brodern Johannes Danielsson i Brämhult som också ledde till hans fall. 1835 stod han på ruinens brant men fick hjälp att dra sig tillbaka på "den lilla gården Surte i närheten av Göteborg. Där kom han att tillbringa sin sista tid.

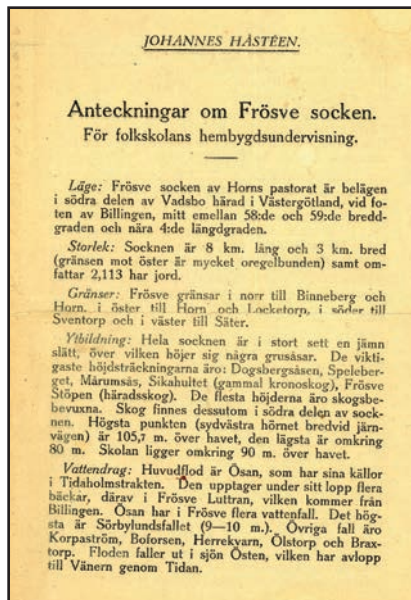
Den nu utbudna skriften är Anders Danielssons försvar gentemot sin broder Johannes anklagelser. Den är att betrakta som mycket sällsynt.

Om brödratwisten finnas att läsa i Dan Korn's *Västgötaböcker* s. 367-368.

Johnny Hagberg

Nedgrävd västgötalitteratur – raritet vid kommande bokauktion

En del västgötalitteratur har blivit rariteter på grund av att de efter en tid ”på marknaden” blivit nedgrävda i jorden. Det finns också de som blivit sällsynta på grund av brand vilket innebär att ett fåtal exemplar finns kvar. Ett sådant exempel finns med på kommande bokauktion i Olof Rudbecks utgåva av Äldre Västgötalagen. Men en del rariteter är sådana som blivit nedgrävda.

Anteckningar om Frösve socken.

Kända exempel på detta är J. Håsteéns *Anteckningar om Frösve socken*. För folkskolans hembygdsundervisning (1922). Häftet som endast omfattar 4 sidor var avsett att få upp intresset för hembygden bland eleverna men dessa använde den på ett annat sätt. ”Onga gjorde svaler å den” berättade Håsteén för Västgöta-Bengtsson. Skriften är idag ytterst sällsynt. De få som finns är alla vikta i mitten för sin ”sval-funktion”.

Tack vare att Håsteén var klok nog att gräva ner sina återstående exemplar har det lilla häftet blivit en stor sällsynthet på den västgötska bokmarknaden.

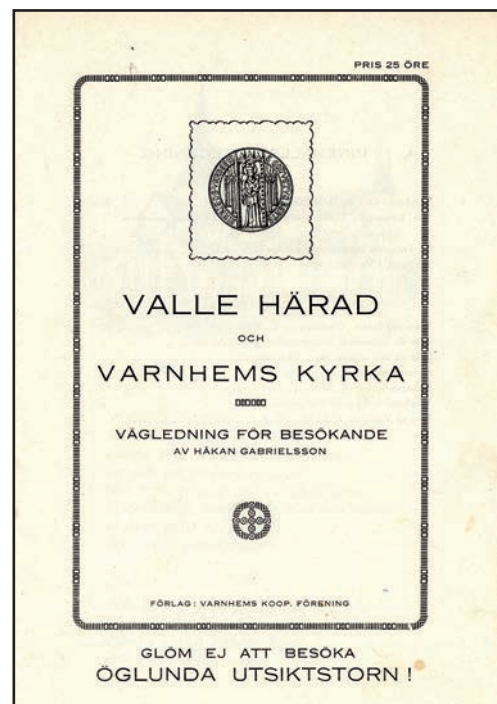

Dödens dal

Ett känt fall av boknedgrävning är Gunnar Falkås debutroman *Dödens dal* som han skrev under pseudonymen Gunnar G:son Anne 1929 och trycktes i 1000 exemplar. Författaren var bonden Gunnar Gustafsson på Ånnestorp i Barne Åsaka som så småningom kom att bli känd som västgötaförfattaren Gunnar Falkås. Efter ett försök till entusiastisk marknadsföring per cykel i områdena

kring Lekåsa, Barne Åsaka med omnejd, med tjugotre exemplar försålda, tröttnade författaren på det njugga intresset bland ortsbefolkningen och beslutade sig för att gräva ner upplagan. När så ett visst intresse visade sig efter ett bra tag såg han chansen att gräva upp bokpartiet och tjäna lite pengar. Det visade sig att jorden tagit sitt av böckerna och det man fick upp bara var ”bös”. Dock skall ett tiotal böcker blivit räddade – alla med spår av fuktiga pärmnar.

Boken *Dödens dals* stora värde ligger inte i att det är en spännande roman utan att den inte finns. Vid enkla undersökningar vid Föreningen för Västgötalitteraturs bokauktion har frågan om vilka som läst boken besvarats med handuppräknning. Svaret är att nästan ingen har läst den men nedgrävningen gjorde de kvarvarande exemplaren värdefulla.

Valle härad och Varnhems kyrka på kommande auktion

Ett tredje exempel på hur det kan gå med tryckt lärdom är det lilla häftet som utgavs 1925 med Håkan Gabrielsson som författare *Valle härad och Varnhems kyrka. Vägledning för besökande*. Det omfattar 16 sidor och är en enkel beskrivning som mycket väl kunde ha blivit en turistguide. Men så blev det inte. Skälet till detta var en dikt som Gabrielsson använt i skriften, en dikt som Georg Arninge skrivit om Vallebygden. Gabrielsson styckade upp dikten i sin text. Författaren blev mycket ledsen att se sin dikt stympad i en turistbroschyr vilket resulterade i att Gabrielsson drog in häftet och hämtade tillbaka upplagan som såldes genom Varnhems Kooperativa Förening, Konsum.

Vad hände med de indragna häftena? Många år efter det att Gabrielsson hade avlidit besöktes hans änka av några ivriga västgötasamlare som var på jakt efter det åtråvärda häftet. Änkan berättade att de var nedgrävda i trädgården. Trots intensivt grävande ända fram på småtimmarna med ljus och lykta fanns inget kvar av upplagan. Därmed är de fåtal exemplar som finns på marknaden ytterst sällsynta.

Vid kommande bokauktion i Stora Levene den 26 oktober utbjuds ett av dessa kvarvarande exemplar.

Johnny Hagberg

Läste Charles Darwin västgötalitteratur?

En historia om den brittiske författaren, zoologen och jägaren Llewellyn Lloyd.

Lloyds nattläger i vinterskogen under en jakt på 1820-talet. För en man från Storbritannien var den svenska naturen något storslaget och närmast exotiskt. Ur *"Field Sports of the North of Europe"*.

På rubrikens fråga kan man svara ett klart ja, i alla fall om man begränsar sig till den naturvetenskapliga västgötalitteratur som Darwins landsman Llewellyn Lloyd författade, till stor del under sin tid i Vänersborg.

Lloyds väg till Västergötland tog sin början i London 1792 där Lloyd föddes som åttonde barnet av tio till bank- och industrimannen John Lloyd och dennes hustru Elisabeth Corbyn. Som uppväxt i den familj som grundade Lloyd's Bank of England, drev järnindustrier och annan affärsverksamhet så kan man tycka att Llewellyn Lloyds framtid inom den brittiska affärsvärlden var såväl utstakad som trygg. Dock tycks den unge Lloyd helt saknat intresse för affärsverksamhet då han mer lockades av jakt och zoologi. Stor del av hans tid kom under de unga åren att tillbringas på långsträckta jaktresor på de brittiska öarna.

När Lloyd omkring 1819 fick göra ett besök i Sverige tog hans liv en ny vändning. Här fick han då möta en natur och fauna så annorlunda än den han varit vand vid på de brittiska öarna. I milsvida skogar kunde han nu vandra och möta såväl björn som varg, lodjur och en och annan älg. Sverige fascinerade och med en upptäcktsresandens iver återvände Lloyd 1823 och tog sig då till Värmland och Norra Råda där den vittberömda hovjägmästaren Herman Falk residerade på Risätters herrgård. Från nu skulle Lloyd, med endast kortare avbrott, vara bosatt i Sverige för återstoden av livet.

Av Herman Falk och allmogen i Värmland fick Lloyd lära om den svenska faunan och hur man bedrev jakt på skogarnas storvilt. Snart inte Lloyd bara deltog i björn- och vargskall utan blev även den som ledde dessa. Med detta kom Lloyd snart att bli känd som "Björnjägaren Lloyd" vilken skulle komma att vara med vid omkring 100 björnars dödande. Jakterna varvades inte sällan med fiske och Lloyd kom att bli en av landets första sportfiskare. Lloyds jakt- och fiskeresor utsträcktes även till Dalarna, delar av Norrland och Norge. I kombination med Lloyds hetlevrade och inte sällan excentriska personlighet

och livsstil, där han ena dagen kunde uppträda som en man av brittisk överklass för att nästa dag slå jaktläger med några drängar i den djupa vinterskogen, kom han att bli vida omtalad och något av en legend redan under sin livstid.

Under åren i Värmland levde Lloyd under vad som kan sägas vara enkla förhållanden, oftast inhytt i något rum eller torp hos en bondfamilj. Kyla och trångboddhet hörde till hans vardag. Genom detta kom Lloyd också att observera folkets levnadssätt, vanor och traditioner. Han började nu att föra såväl zoologiska som etnologiska anteckningar vilka han publicerade i London 1830 under titeln *"Field Sports of the North of Europe"*. Verket, som utkom i två band, har karaktären av en upptäckarskildring och Lloyd noterade i textens inledning hur Sverige fram till dess varit förhållandevis okänt i Storbritannien. För den brittiska publiken blev detta en läsning om ett för dem exotiskt land som ändå låg nära i geografien. Boken utkom även i svensk översättning i flera upplagor.

År 1831 flyttade Lloyd till Vänersborg och karaktären på hans boende kom nu att ändras radikalt från tiden i Värmland. Han kom då att hyra Rånnums herrgård med omkring 15 rum, strax öster om staden. En bidragande orsak till att valet föll på Rånnum var gårdens närhet till den fiskrika Göta älv och Vänern där Lloyd under en lång följd av år från nu kom att bedriva fiske på framför allt lax. Under åren på Rånnum och senare på de intilliggande gårdarna Önafors, Gäddebäck och Fredrikslund, alla med fiskevatten i Göta älv, kom Lloyd att fortsätta sina zoologiska forskningar med inriktning på främst storvilt, fågel och fisk. När möjlighet gavs kunde han ta sig upp i Dalsland eller Värmland för att delta i björnskall eller så tog han sin halvdäckade segeleka och for ut på fisketurer i Vänern där han inte sällan övernattade på någon mindre ö.

Periodvis höll Lloyd nu även vilda svanar, lodjur, björnar, vargar och älgar i fångenskap gårdarna där han bodde för att observera deras levnadssätt. Därtill genomförde han ett omfattande och lyckat inplanteringsprojekt av svenska tjädrar i Storbritannien

där fåglar skeppades från Vänersborg under stort besvär. Lloyds hem var vid denna tid att se som något av blandningen av ett naturaliekabinett med samlingar av skeletterade, spritlagda och monterade djur och en mindre djurpark även om han inte höll alla djurarter i fångenskap samtidigt.

Lloyds nästa publikation kom att bli den omfattande *"Scandinavian adventures"* som utkom i två rikt illustrerade band i London 1854 och senare även i svensk upplaga. Denna bok blev en djup och omfattande skildring av delar av den svenska faunan och nu även över flera av de fiskarter han kunde fånga och studera i Väneren och Göta älv. Under slutarbetet av boken var Lloyd i London och fick av fiskare på Vänersnäs, öster om Vänersborg, sig tillsänt olika exemplar av fiskar för bedömning. Detta står som ännu ett exempel på hur Lloyd hämtade en betydande del av sin naturvetenskapliga information från bygdernas folk. Till del är boken även en folklivsskildring av folket i den trakt, vänersborgstrakten, där Lloyd bodde och han beskriver även folkseder och svensk historia, kryddat med berättelser från hans egna dramatiska jakter. Med andra ord är Lloyds *"Scandinavian adventures"* upplagd som tidens stora upptäckarskildringar författade av europeiska resenärer under deras färder till för dem exotiska platser runt om i världen.

Efter några år i Göteborg återvände Lloyd till Vänersborg där han kom att skriva på sitt sista stora naturvetenskapliga verk *"The Game Birds and Wild Fowl of Sweden and Norway"* vilket utkom 1867. Även om denna mycket rikt illustrerade bok huvudsakligen fokuserar på ornitologin innehåller den beskrivningar av saltvattensfiskar, sälur och även kortare skildringar av svensk historia och förhistoria.

I sin sista egna publikation *"Peasant Life of Sweden"* utkommen 1870 fokuserade Lloyd helt på etnologin då han, ofta kopierat av andra författare, skildrade bland annat årets och livets högtider liksom sagor, seder och bruk hos svenskarna. Året efter, 1871, kom boken ut i svensk översättning under titeln *"Svenska allmogens plägseder"*.

Lloyds familjeliv var vida omtalat då han fick ett flertal utomäktenskapliga barn med ett antal olika kvinnor. Dock

Lloyd närmast odlade bilden av sig själv som en excentrisk person och det var inte sällan han visade sig i sällskap med sina tama björnar, kanske på gatorna i Vänersborg eller som här på väg in i en salong på Kobergs slott vid besök hos friherre Silfverschiöld. Teckning av Fritz von Dardel 1848, Nordiska museet.

Lloyd vid sitt skrivbord i lägenheten på Drottninggatan i Vänersborg. Illustration av Fritz von Dardel.

kom de flesta av barnen att växa upp med sin far och den mest omtalade blev sonen Carl Johan Andersson, med efternamn efter modern, den värmländska korpralsdottern Brita Cajsa Andersdotter. Andersson hade som barn flyttat med fadern till Vänersborg och följde honom ofta på jakter och fisketurer. Under namnet Charles John Andersson kom denne björnjägares son att bli en av 1800-talets främsta upptäcktsresanden i södra Afrika inom de områden som i dag främst utgörs av Namibia och Botswana. Med tydlig inspiration av faderns böcker om Sverige, dess natur och folk gav Andersson ut två reseskildringar från sina expeditioner till sjön Ngami och floden Okavango. Med hjälp av hans efterlämnade anteckningar kunde Lloyd efter Anderssons död 1867 ge ut ytterligare två publikationer i sonens namn med fokus på södra Afrikas natur och Anderssons resor.

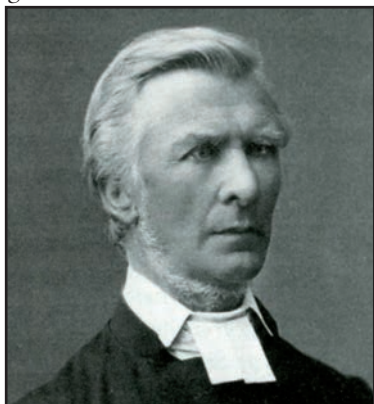
Under sina sista år levde Lloyd i en lägenhet på Drottninggatan i Vänersborg, tidvis tillsammans med döttrarna Maria, Henrietta och Sofia. Inne på gården till det hus där han hyrde bostad hade han låtit bygga hägn där han höll levande rovfåglar. Fågeljakt vid vänerstranden i Vänersborgs närhet kom att utgöra Lloyds sista jakter och var något han fortsatte med upp mot 80-årsåldern. I februari 1876 avled Llewellyn Lloyd och fick sin grav på Västra Tunhems kyrkogård. På gravens restes senare en imponant gravvård, bekostad av Charles John Anderssons son Llewellyn Andersson i Sydafrika för att hedra sin farfar.

Så då till frågan om den brittiske naturforskaren Charles Darwin läste västgötalitteratur. I sina forskningar om arternas ursprung kom Darwin även att studera Lloyds arbeten och då i synnerhet hans beskrivningar av fåglars och fiskars beteenden och utseenden. I Darwins banbrytande verk *"The Descent of Man, and Selection in relation to Sex"* finns ett flertal referenser till Lloyds arbeten och de observationer han gjort i den svenska naturen – i de värmländska och dalsländska skogarna och de västgötska slätterna och fiskevattnen. Om Lloyd haft personliga kontakter med Darwin känner vi inte till men man vet att Darwin hade viss korrespondens med sonen Charles John Andersson kring afrikanska observationer.

Peter Johansson

Smedbergiska gåvor till Västergötlands museum

Ulla Dixon flyttade 1951 till USA men har under alla år haft kontakt med sitt hemland. Bland annat var hon här med sin familj då 200-årsminnet av hennes farfarsfar Carl Johan Smedberg i Ryda högtidlighölls på Kristi himmelfärdsdag den 30 maj 2019. Det kan vara på sin plats att här erinra något om Carl Johan Smedbergs liv.

Smedberg - den siste av västgötaväckelsens förgrundsgestalter

Smedberg föddes i Norra Vånga den 29 maj 1819. Genom major L. Gyllenhaal på St. Höbergs egendom i Vånga kunde han komma till Skara skola 1832. Denne hjälpte honom också till Uppsala Universitet för att läsa till präst. Vid 23 års ålder 1842 prästvigdes Smedberg och fick sitt första missiv till Väne Åsaka. Den första ordinarie tjänsten blev i Ryda pastorat 1854. Han inträdspredikade Kristi himmelfärdsdag 1856. Samma dag 40 år senare, den 14 maj 1896, lämnade han detta jordeliv. Smedberg räknas som den siste av västgötaväckelsens förgrundsgestalter.

1863 gifte sig Smedberg med Anna Sofia Mannerfelt. De fick åtta barn varav två blev präster, Josua och Sigfrid.

Döv och nästan blind

Under stora delar av sitt liv drogs Smedberg med olika sjukdomar som satte ner hans hälsa och förhindrade honom att fullt ut sköta sin tjänst. Med tiden blev han döv och nästan helt blind. Meddelanden fick skrivas i hans hand. Ett snöre var uppspant mellan altare och predikstol så han kunde ta sig fram. Bibeltexterna kunde han utantill och predikningarna memorerades in.

Mot slutet av sitt liv fick han genom en operation synförmågan igen på sitt ena öga. Nu kunde han på nytt läsa sin Bibel och utföra en del av sin prästtjänst på vanligt sätt.

På grund av sin dövhet hade han fått ett alldeles speciellt tonfall då han predikade. Rösten var hög och entonig. Men även en sådan predikostil kan bli en förebild för andra. Riksprosten Adolf Kloo som växte upp i Ryda hade tagit lärdom av Smedberg och predikade på ett liknande sätt - med hög röst och entonig stämma! Han har i en av sina böcker berättat om Smedbergs predikan: "efter en halvtimme hade han genomforskat hjärtats alla skrymslen och lagt dem blotta och uppenbara under domen. Själven kved sig och kände sig sannerligen evig fördömelse värd. Men då begynte Smedberg med evangelium, och den stackars själen fick leva. Med stilla fröjd över syndaförlåtelsens gåva och nådens rikedom vandrade skarorna hem att möta 'socknaveckans' kallelsekrav."

Präst i Ryda under 40 år

När kyrkoherdebefattningen blev ledig uppmanades Smedberg av församlingsbor att söka. Detta är märkligt då hans handikapp inte var okända för någon. Ändå ville man att just han skulle bli

herde i Ryda vilket han själv var tveksam till. Smedberg sökte och blev kyrkoherde 1882. Trots sina handikapp kom han att betyda mycket för pastoratet under sin 40-åriga prästtjänst. En påverkan som kunde skönjas i församlingen långt in på 1900-talet.

Det var genom förkunnelsen och själavården som han vann sina församlingsbors hjärtan. Men inte endast dessa. Från många orter kom människor för att lyssna till den originelle predikanten. Predikningarna var annorlunda. Ämnen och delar var så fyndiga att människor kom ihåg dem långt efteråt. Utan tvekan kan det sägas att Smedberg var en av de originellaste prästerna i stiftet vad gällde predikans utformning. Hans samlade predikningar utgör 2 700 trycksidor, till detta kommer hans "Andliga sånger".

Nykterhet och hednamission

Nykterheten och "hednamissionen" låg honom varmt om hjärtat. Enligt folktraditionen predikade Smedberg bort krogarna i pastoratet.

Smedberg hade en iver i att vinna själar - "bärga dem för himmelriket". Själven hade han genomgått en andlig kris som resulterade i att han kom till allvarlig insikt om sin själ. Denna händelse låg inte före hans prästvigning utan efter. Han skulle, enligt J.A. Eklund, ha varit präst i sju år innan han blev präst på riktigt.

Vad kan då ha påverkat Smedberg i hans sätt att förkunna? Som för många av dem som stod i spetsen för "den kyrkliga väckelsen" i Skara stift, var det Henric Schartaus skrifter som var grunden i förkunnelsen och denna påverkan från Schartau är påtaglig hos Smedberg.

C.O. Friberg skriver i *Skara Stifts Herdaminne* följande om Smedberg:

"S. var begåvad med genomträngande skarpt förstånd. De klara, fyndiga predikodispositionerna förråda det... Han hade livlig fantasi med träffsäker skildringsförmåga, psykologisk skarpblick, djup livserfarenhet. Han var fostrad och närd av bibelordet, vars bildspråk han fullständigt behärskade, eller rättare han behärskades själv av den heliga skrift, ur vars djup han hämtade nytt och gammalt och framställde det enkelt och gripbart med omedelbar tillämpning, så att det ristade sig in i åhörarnas hjärtan. Alla, som kommo i beröring med honom, togo djupa intryck av hans personlighet. Många ämbetsbröder uppsökte honom för att lyssna och lära.»

«Till lynnet var han nog häftig och knagglig - man undrar ej därpå - envishet låg i hans natur. Sina fel bekämpade han, sina bördor bar han som en man. Det bidrog väl också att göra S. beundrad och vördad. Som kristlig karaktär åtnjöt han obegränsat förtroende. Man yttrade om honom i jämförelse med andra: 'Smedberg är allt *vägga* ändå', den fastaste, mente man."

Många präster från Ryda

Ett påtagligt tecken på den andliga miljö som Ryda pastorat utgjorde under lång tid, kan utläsas i antal präster som utgått från pastoratet. De är många. En av dem var biskopen i Karlstads stift Johan Alfred Eklund (1863-1945). Ju äldre Eklund blev desto mer lik kom han att bli Smedberg i sin förkunnelse. Då han en gång predikade i Ryda kyrka, sa en av kyrkbesökarna: "Nu har Smedberg kommit tillbaka".

Johnny Hagberg

Ulla Dixon född Smedberg

Ulla var född 1935 och uppvuxen i Göteborg. Hon avled den 16 april 2024. En begravning – som också kunde följas på nätet – hölls den 29 maj i The Falls Church Anglican, Virginia.

1957 gifte hon sig med William Dixon och efter hans universitetsstudier i Cambridge, Massachusetts de kom att bo i Danmark, Canada, två länder i Afrika, och delstaten New York innan de flyttade till Haymarket och slutligen Springfield, Virginia. Makarna besökte många länder tillsammans. Ulla var amatörbotaniker och hade en passion för vilda blommor. Hon var en beundrare av Carl von Linné. Som ung tonåring i Sverige samlade hon 178 pressade växter som hon torkade och monterade själv. Sex år innan hon gick bort, donerades hennes herbarium *Smithsonian Institutions naturhistoriska museum* i Washington, DC.

Kärleken till Sverige och släktbanden här var påtaglig. Hon är nu gravsatt i sin morfars grav på Mikaelikyrkogården i Arvika. Hon hade i sin ägo flera föremål med västgötaanknytning som hon ville donera till Västergötlands museum. Hon skriver:

Jag har i min ägo flera artiklar som har tillhört min familj i många generationer. Jag vill gärna donera dem till ett museum där de kunde bevaras, vårdas och visas. Dessa pjäser omfattar bl.a.

1 En väggklocka som min farfars far, Kyrkoherde Carl Johan Smedberg (1819–1896), ärvde av sin far. På klockans urtavla står urmakarens namn, Johan Larson, med datum 1783.

2 En kaffekanna i silver. Gåva till Carl Johan av "tacksamma åhörare" i Ryda pastorat året 1877. Så lyder inskriften på kannan. Kannan är 32 cm hög och väger 848 gram. [Kaffekannan

gavs till CJS när han var ännu komminister på Ryda, innan han blev kyrkoherde.]

3 En modell av Ryda kyrka tillverkad av Hugo Smedberg, son till Carl Johan. [Hugo Smedberg, som tillverkade kyrkmodellen, var den yngste av CJSs åtta barn. Han dog 7 april 1942 vid 63 års ålder, efter han hade bott flera månader hos Ullas familj i Göteborg.]

4 En förlovningsgåva från Carl Johan till sin brud Anna Sofia Mannerfelt året 1863: en vävskyttel dekorerad med två inlagda hjärtan av elfenben.

5 En nattvardskopp [bägare] i trä använt av Carl Johan då han besökte sjuka församlingsbor i deras hem.

6 1917 års Bibel av Carl Johans son Josua Smedberg (1865–1933) (inbunden i läder, 25 x 8 x 11 cm). Han tjänade församlingar i Norra Härene och Hovby i Västergötland.

7 En vagg tillverkad för Carl Johans dotter Elin Smedberg (1864–1949) och använd av 19 ytterligare ättlingar av Carl Johan från Elins och följande generationer inklusive mig och mina barn och barnbarn. [Vaggan var inte museet intresserade av. Den var tillverkad för CJSs äldste barn Elin Smedberg (4/4/1864–3/5/1949) som överlevde alla sina syskon. Det finns en skriven vers målad på varje sida: Es. 44.3 på det ene och Gal. 3.27 på den andra. 19 ytterligare ättlingar av Carl Johan från Elins och följande generationer, inklusive Ulla och hennes barn och barnbarn, använde vaggan.]

8 En kulpåse i läder som användes av en okänd soldat i kriget mellan Sverige och Ryssland i slutet av 1700- talet.

Jag har bifogat ett kapitel om Carl Johan Smedberg från en bok jag skrev för flera år sedan om Anna Sofias mormor, Johanna Fredrika af Bjerkén (1767–1857) som bodde i Dala socken i Västergötland. Jag bifogar också foto av artiklar ovan.

Min familj flyttade till Amerika 1951 när jag var tonåring, tio år efter min far Ingemar Smedberg (1899–1941) dog.

Ulla Smedberg Dixon

Tankar kring namnet Hunneberg

Hunneberg. Vy från Hol.

Åsynen av blånande berg vid slättens rand ger västgötabygden mellan Falbygden och Vänern en angenäm särprägel. Två av dessa berg är Halleberg och Hunneberg. Namnet *Hunneberg* har naturligt nog lockat till olika tolkningsförsök, men dess innebörd är inte slutgiltigt klarlagd. Från olika håll tillfrågad om namnets betydelse skall jag här uttrycka några tankar kring denna.

Omkring år 1325 omtalas berget med namnformen *hundæ-biærggh* i en av bilagorna till Äldre Västgötalagen, genom Per-Axel Wiktorsson utgiven av Föreningen för västgötalitteratur; se faksimilåtergivningen fol. 45 r. Senare belägg är *Hundaberg* 1435 SMR nr 309 avskr. och *hundaberg* 1461 17/8 Skara Riksarkivets pergamentsbrev (Dalslands diplomatarium s. 224).

I sitt bekanta arbete "Försök till en kortt beskrifning om Skara stift" låter P. E. Lindskog (s. 468 ff.) fantasin flöda vid förklaringen av vårt *Hunneberg*. Han är böjd att förbinda namnet med folknamnet *hunner* men tänker då inte på de historiskt kända hunner som under Attila på 400-talet trängde fram ända till det nuvarande Frankrike, där de 451 besegrades i slaget vid de Kataluniska fälten. Nej, Lindskog finner anledning att »gå längre tillbaka i Nordiska Historien», till ett skede »Då Oden med sina Scyther eller Asar ankom till Sverige». Jag lämnar här hans tidsbundna härledningsförslag därhän; det avslutas (s. 471) med slutsatsen att »Hunneberg lärer ock genom sitt namn vara ett lika så tydligt, som genom sina klippor ett varaktigt minnesmärke af något Hunniskt besök».

Det kan påpekas att redan fornsvenska belägg för *Hunneberg* med *Hund-*, inte *Hunn-*, i förleden talar mot att bergets namn skall förbindas med folkstamsbeteckningen *hunner*.

I sin stora monografi om svenska sjönamn (1903–06) kommer Elof Hellquist in på *Hunneberg* (s. 238 ff.). Han visar på möjligheten att detta namn återgår på ett gammalt höjdbetecknande **Hunde*, besläktat med bl.a. fornsvenskans *hun* 'takås' och det västnordiska *húnn* 'mastspets'. Ett sådant **Hunde* kan ha utvidgats med ett förtydligande *-berg*; det omedelbart intilliggande Halleberg om-

talas i fornsvensk tid som *Hall*. I Hellquists etymologiska ordbok (1948 s. 371) möter man åter alternativet **Hunde*, men författaren framhåller också att *Hunneberg* kanske innehåller genitiv pluralis av djurbeteckningen *hund*.

Förleden i *Hunneberg* torde vara gammal genitiv pluralis av djurbeteckningen *hund*, framhåller man i del 12 av Ortnamnen i Älvsborgs län (s. 162 f.), dock inte utan förbehåll: »Omöjligt är emellertid icke, att här föreligger ett urgammalt bergnamn *Hunde* 'höjd', såsom Hellquist föreslår».

Professor Erik Neuman, bördig från Västergötland, är mindre reserverad (1950 s. 72) beträffande alternativet **Hunde*: »Förleden är antingen gen. plur. av fsv. *hunder* 'hund' eller gen. sing. av ett urgammalt *hunde* (besläktat med fsv. *hun* 'takås', fisl. *húnn* 'mastspets') i betydelsen 'höjd'. Alltså 'det höga berget'.»

Hjalmar Lindroth (1931 s. 110) anser att förleden i *Hunneberg* kanske innehåller pluralis av ordet *hund* »här väl såsom annorstädes åsyftande 'hundliknande' bergpartier». Det är en något överraskande tanke att ett gammalt namn på det väldiga Hunneberg skulle kunna vara föranlett av bergformationer som jämförts med hundar.

Ännu mer överraskande är en tanke som framförts av den framstående arkivmannen Stefan Söderlind (1968 s. 108). Han håller för möjligt att *Hunneberg* innehåller genitiv pluralis av den från Mälardalskapen kända distriktsbeteckningen *hund*.

I Ortnamnen i Skaraborgs län 17 (s. 113 f.) behandlar Ivar Lundahl namnet *Hunneberg*. Han förbigår där Lindroths och Söderlinds nyss nämnda förslag med tystnad, vilket inte förvånar. Genitiv pluralis av djurbeteckningen *hund* är efter hans mening den närmast liggande tolkningen av förleden *Hunda-*, men han nämner att Hellquist funnit *Hund-* ingå i ett påfallande stort antal berg- och höjdnamn, något denne inte kan se något rimligt skäl till, om *Hund-* åsyftar hundar. Lundahl lutar som det synes åt samma tveksamhet i fråga om mängden av höjdnamn på *Hund-* men betonar att rekonstruktionen av ett bergnamn

*Hunde bakom vårt *Hunneberg* är osäker. »Kanske det trots allt är djurnamnet som ingår, möjligen, såsom föreslås av Lundahl, SOSk 11:2, s. 33, avseende de från äldre folketro kända 'berghundarna' eller 'trollhundarna', dvs. de hundar, vilka trollen använde som jakthundar eller som vallhundar för att vakta sin boskap. Om dessa hundar se Hyltén-Cavallius, Wärend och wirdarne 2:56, 71, 76». I SOSk 11:2 s. 33 behandlar Lundahl bynamnet *Hunnekulla* i Bällefors socken och omtalar därvid flera andra nordiska ortnamn på *Hund(e)*- och *Hunna*-.

I Svenska Akademiens stora ordbok upptas ordet *berghund* 'mytisk hund som tänkes ha sitt tillhåll i berg' med ett fåtal belegg, varav det äldsta från 1600-talet. Ordet *trollhund* har jag inte påträffat i ordboken.

Beräffande berghundar har jag rådfrågat folkloristen professor Bengt af Klintberg och docent Fredrik Skott, chef för Göteborgs-avdelningen av Institutet för språk och folkminnen. Ur ett brevvar från af Klintberg sommaren 2024 återger jag följande uttalande: »Man kan bli vilsledd av omnämnandena av berg- och trollhundar i Wärend och wirdarne. Folktraditionen om dessa hundar är i själva verket synnerligen mager, särskilt om man jämför den med alla uppteckningar om trollens och vitterfolkets och andra väsens boskap. Den livaktigaste traditionen om övernaturliga hundar är den om Odens hundar i sydöstra Sverige, särskilt Blekinge-Småland, men den har ingen anknytning till berg. Bakgrunden till alla dessa hundar är, tror jag, nattliga djurläten som har tolkats som skällande hundar.»

Fredrik Skott har nyligen i brev meddelat att hans arkiv i Göteborg äger många uppteckningar om berghundar, de allra flesta från Värmland. I en uppteckning heter det t.ex. att »När en fick höra 'berghunden' skälla om kvällen så var trollen ute å betade sina djura.»¹

Halle- och Hunneberg är liksom andra västgötaberg mycket framträdande inslag i landskapet, synliga på långt avstånd. Bergens läge i urgammal kulturbygd vid Göta älv, Vänern och den vidsträckt Västgötaslätten gör sannolikt att de varit namngivna före vår tideräknings början. Västra Tunhems socken, vars område till en del ligger på Hunneberg, är mycket rik på fornlämningar (Natur i Älvsborgs län s. 132, 137). Man bör inte bortse från möjligheten att förleden *Hunne*- har betingats av folketro kring berghundar, men om sägner rörande sådana förekom redan vid tiden för Kristi födelse är ovisst. Ett höjdbetecknande *Hunde 'bergklumpen' e.d. framstår som säkrare från kronologisk synpunkt; ett sådant namn kan ha givits redan under bronsåldern.

Efter känt mönster kan sålunda ett ursprungligen osammansatt *Hunde i ett senare skede ha utvidgats med ett förklarande *-berg*. Ett sådant *Hunde 'höjden, bergklumpen' e.d. kan nog en gång ha avsett Halleberg och Hunneberg sammantagna, uppfattade som en enhet; att de två bergen åtskiljs av en trång och djup sänka är ingenting man ser på avstånd, och bergen kan utan tvivel ha namngivits på betydande avstånd. Det är också möjligt att förleden i det fornsvenska *Hundaberg* är genitiv av ett pluralt namn, *Hundar 'bergshöjderna, bergklumparna' e.d., som använts om både Halleberg och Hunneberg. Det större av bergen, Hunneberg, kan ha behållit detta gamla namn, medan det mycket branta Halleberg efter hand kommit att benämnas *Hall* 'klippan' e.d.

Jag skall nu söka visa att namnet *Hunneberg* också kan tolkas på ett sätt som inte har omtalats i bl.a. SOÄ 12 (a.st.) och SOSk 17 (a.st.).

Diabasplåtarna på Halle- och Hunneberg täcks huvudsakligen av gran- eller tallskog. Underrättelser om Hunneberg ger Natur i

Älvsborgs län (s. 321 f.). »Ek bildar smärre spridda bestånd, men var förr vida utbredd.» Det framhålls att bergens fauna i flera stycken är unik. »Fågellivet uppvisar en sällsynt artrikedom med en rad ovanliga arter.» P. E. Lindskog (s. 471) berättar att berget upptill är beväxt med vacker löv- och barrskog. »Der finnas 23 sjöar, innehållande gäddor, aborrar, ruder och flere fiskslag.» På Hunneberg har bok växt (Moberg 1950 s. 54 f.).

Det ter sig mycket tänkbart att Halle- och Hunneberg i gammal tid har erbjudit givande fångst av skogsfågel; se Natur i Älvsborgs län (s. 109 f.) om förekomst av tjäder på de två bergen och av orre på Halleberg. I senare tidevarv har ju älgjakterna i bergsområdet blivit omtalade.

Germanska språk uppvisar en ordstam som kan ligga bakom förleden i *Hunneberg*. I den sedan länge utdöda gotiskan, Silverbibelns språk, finner vi substantivet *hunþ*- 'fångst, byte' och i fornengelskan – med *n*-bortfall – *hūð* av samma innebörd (Feist 1939 s. 277, Holthausen 1963 s. 179). Till samma indoeuropeiska ordfamilj hör det svenska verbet *hinna* (i gotiskan *-hinþan*); se Feist 1939 s. 161, Hellquist 1948 s. 354: »eg.: få tag i».

Det är synnerligen tänkbart att ett ord som sammanhänger med vårt *hinna* och är belagt i både västgermanskan och den östgermanska gotiskan en gång har använts också i nordiskt språk. Föga förvånande är därför att man i vissa nordiska ortnamn har tänkt sig bildningar samhöriga med gotiskans *hunþ*- och fornengelskans *hūð* 'fångst, byte'.

En del av floden Schelde mellan Antwerpen och Vlissingen har kallats *Honte*. Moritz Schönfeld (1955 s. 85 f.) är böjd att förbinda detta namn med begreppet jaga och jämför med fornengelskans *huntian* 'jaga'.

I sitt mäktiga arbete *Deutsches Gewässernamenbuch* behandlar Albrecht Greule (s. 233) *Hunte*, namnet på en biflod till Weser i norra Tyskland. Han anför därvid det nyssnämnda nederländska *Honte* som ett parallellt namn. Greule ser ingen annan anknytningspunkt för *Hunte* än fornengelskans *huntian*, medelengelskans *hunten* och nyengelskans *hunt* 'jaga, fånga'.

I Norsk stadnamnleksikon (s. 227 f.) redovisas tre *Hunn* som gårdnamn på olika håll i vårt grannland. De antas alla innehålla ett nu försvunnet älvnamn *Hunn*. Detta har den kände Sophus Bugge (se Norske Elvenavne s. 111) sammanställt med fornengelskans *hūð* 'byte'. »Slike elvenamn har truleg sikta til godt fiske», framhåller artikelförfattaren Jørn Sandnes.

Att ortnamn kan berätta om jakt och fiske i gammal tid är välbekant. Jag kan här hänvisa till Jöran Sahlgrens (1920 s. 146 ff.) uppsats »Forna tiders jakt och djurfångst belysta av ortnamnen». Inte så långt från Hunneberg finner vi by- och sockennamnet *Flakeberg* och herrgårdsnamnet *Såtenäs* i Tuns socken. Det förra kan enligt Lundahl (i SOSk 15 s. 11) tänkas innehålla dialektordet *flake* 'uppgillrad lucka av stockar, kavlar eller plankor använd för fångst av fåglar och mindre däggdjur'. Om *Såtenäs* framhåller Lundahl (i SOSk 16 s. 30) att namnet innehåller dialektordet *såt* 'håll för jägare där de sätter försåt', »motsvarande no. dial. *saat* f. 'fiskeplats vid strandbrädden'». Sven Friberg (1938 s. 56 f.) antar att *Såten*, namnet på en skogspark, ursprungligen allmänning, i västgötasocknen Mellby, betyder 'jaktplats'.

Källor och litteratur

Dalslands diplomatarium utarbetat av Per-Axel Wiktorsson & Eva Odelman. 1996. Åmål.

Feist, Sigmund, 1939: *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache mit Einschluss des Krimgotischen und sonstiger zerstreuter Überreste des Gotischen*. Dritte neubearbeitete und vermehrte Aufl. Leiden.

1 Jag tackar Fredrik Skott även för information om sägenmaterial rörande Hunneberg.

Friberg, Sven, 1938: Studier över ortnamnen i Kållands härad. Uppsala. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 5.)
Greule, Albrecht, 2014: Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen. Unter Mitarbeit von Sabine Hackl-Rößler. Berlin–Boston.

Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 20:1–6.)

Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.

Holthausen, F., 1963: Altenglisches etymologisches Wörterbuch. Zweite, bis auf das Literaturverzeichnis unveränderte Aufl. Heidelberg. (Germanische Bibliothek. Zweite Reihe. Wörterbücher.)

af Klintberg, Bengt, 2024: e-brev 22.7.2024 till Svante Strandberg om berghundar och trollhundar.

Lindroth, Hjalmar, 1931: Våra ortnamn och vad de lära oss. 2 uppl. Stockholm. (Natur och kultur 25.)

Lindskog, P. E., 1812–16: Försök till en kortt beskrifning om Skara stift. Skara. Faksimilutgåva. 1985. Ed.

Lundahl, Ivar, 1950–81: Ortnamnen i Skaraborgs län 1–18. Uppsala(–København). (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)

Moberg, Ivar, 1950: Västergötlands geografi. En orienterande översikt 1. Naturlandskapet. Stockholm. (Västergötland. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning A 7.)

Natur i Älvsborgs län. Inventering och handlingsprogram för allmän naturvård. 1976. Vänersborg.

Neuman, Erik, 1950: Några västgötska naturnamn. I: Moberg 1950, se detta.)

Norsk stadnamnleksikon. 4. utg. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. 1997. Oslo.

Norske Elvenavne samlede af O. Rygh. Udg. med tilføiede Forklaringer af K. Rygh. 1904. Kristiania.

Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien 1–38. 1898–1923. Lund.

Ortnamnen i Älvsborgs län 1–20. 1906–48. Stockholm. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)

Sahlgren, Jöran, 1920: Forna tiders jakt och djurfångst belysta av ortnamnen. I: Namn och bygd 8.

Schönfeld, M., 1955: Nederlandse waternamen. Amsterdam. (Bijdragen en mededelingen der naamkunde-commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 6.)

Skott, Fredrik, 2024: e-brev 23.7.2024 till Svante Strandberg om berghundar och Hunneberg.

SMR = Svenska medeltidsregister. Förteckning över urkunder till Sveriges historia 1434–1441 utg. av Sven Tunberg genom Bo Enander, Kjell Kumlien & Ragnar Svanström. 1937. Stockholm.

SOSK = Lundahl 1950–81 (se detta).

SOÄ = Ortnamnen i Älvsborgs län (se detta).

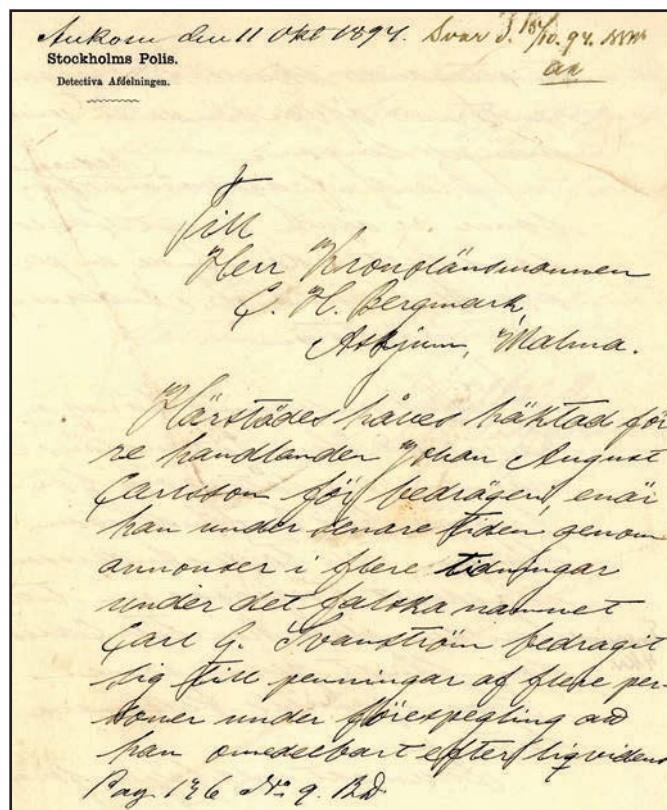
Söderlind, Staffan, 1968: Häradet. I: Historisk tidskrift 88.

Äldre Västgöotalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59. Utg. av Föreningen för västgöotalitteratur genom Per-Axel Wiktorsson. Andra utvidgade och reviderade uppl. 1. 2022. Skara. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 112.)

Svante Strandberg

Penningbedragare förr och nu

Dagligen läser vi om kortbedragare och människor som lurar till sig Bank ID för att skinna människor på pengar. Beteendet är inget nytt men däremot kan varianterna förändras över tid. Ett brev som jag fann i mina pappershögar berättar om ett sådant fall. Det är från *Stockholms Polis. Detectiva avdelningen* och ställt till Herr Kronolänsmannen C. H. Bergmark, Askjum i Malma.

Härstädes hålles häktad förre handlaren Johan August Carlsson för bedrägeri, emär han under senare tiden genom annonser i flera tidningar under det falska namnet Carl G. Svanström bedragit sig till penningar af flera personer under förespeglning att han omedelbart efter liqidens emottagande skulle till reqvirenterna äfversända en viss mängd lingon.

Bland ifrågavarande bedragne personer är äfven, enligt Carlssons eget erkännande, en person vid namn E. Andersson, Adr. Grästorp.

Med anledning häraf anhålles att Herr Kronolänsmannen vill låta göra förfrågan hos E. Andersson härom, och torde Andersson särskilt tillfrågas om till hvilken plats han till Carlsson sändt penningarne.

Svar afväntas sedermera hit.

Fullmakt medföljer, för att Andersson må underteckna den, och för att han avgiftsfritt genom ombud kunna uppträda i rätten mot Carlsson.

Stockholm och Detektivstationen den 9 oktober 1894

G. Lindberg
t.f. Stadsfiskal

I en notering anges platsen för Anderssons betalning till Forserum och summan var 4 kr. Som vi ser ovan så är penningbedrägerier inget nytt under solen.

Johnny Hagberg

Edits dagbok – en döv flickas berättelse

Framför hemmet på gården Ekebacka i Ryda socken har Edit slagit sig ned på gräset med sin bror Karl Edvard intill sig, framför föräldrarna August och Maja Greta Johansson. Bakom dessa står från vänster syskonen Arvid, Herman, Anna och Frida. Foto: Okänd.

I något så ovanligt som en biografi över en 14-årig flicka presenterar författarinnan och museipedagogen vid Vänersborgs museum Greta Åberg den döva flickan Edit Augustssons, från Ryda socken, liv i den nyutkomna boken "Edits dagbok – en döv flickas berättelse". Grunden till historien om Edit är den dagbok hon skrev under några år på 1910-talet då hon studerade och bodde på internat vid Fjärde Distriktets Dövstumskola, nuvarande Vänerskolan, i Vänersborg.

Edit föddes år 1901, som yngst av åtta barn, på gården Ekebacka nära Helås i Ryda socken, Västergötland, där föräldrarna August och Maja Greta Johansson drev lantbruk. Föräldrarna hade under åren kommit att prövas genom flera svåra förluster. Några år innan Edit föddes hade två av hennes äldre syskon, en bror och en syster avlidit, och år 1913 avled med kort mellanrum ytterligare en bror och syster.

Redan tidigt märkte man att Edit hade en mycket nedsatt hörsel, något som även påverkade hennes språkutveckling. Hennes problem var dock inte värre än att hon kunde börja i vanlig skola hemma i Helås 1909. Med tiden blev dock hörseln sämre och hon fick då svårt att följa undervisningen. Edit var inte den enda i familjen som hade problem med hörseln. Hennes tre år äldre bror Karl Edvard var helt döv från födseln och hade sedan 1906 därför varit inskriven vid Fjärde Distriktets Dövstumskola i Vänersborg. Steget var därför inte så långt när även Edit år 1912 tvingades lämna skolan och familjen i Helås för att flytta till Vänersborg och dövskolan där.

Edit placerades i så kallad A-klass där de mest begåvade eleverna fick läsa och som en del i undervisningen skulle dessa elever föra dagbok. Genom de bevarade dagböckerna kan vi idag få en unik inblick i Edits liv och vardag på skolan även om dagböckerna inte rymmer direkt personliga tankar och är skrivna för att läsas och rättas av lärare. När man läser Edits daganteckningar får vi dels en bild av just det dagliga livet på skolan och hur hon ständigt strävade efter att vara en ordningsam, flitig och duktig elev. Vi får även ta del av hennes glädje när man vackra dagar fick göra utflykter i naturen med medhavd matsäck, gärna i sällskap med rektorns hund Nero, eller då man ordnade festligheter som vid Lucia eller då någon firade bemarkelsedag. Via Edits egna ord möter vi också de världs-, riks- och lokala

nyheter som diskuterades såväl i klassrummet som i samhället i övrigt – exempelvis Titanics förlisning, kungens sjukdom eller någon eldsvåda i Vänersborg.

Greta Åberg låter i sin bok Edits berättelse också bli en ingång till kännedomen om en pionjärtid för den organiserade dövpedagogiken i Sverige. Vid Vänersborgs museum finns omfattande dövhistoriska samlingar från Edits skola och från den tid då hon studerade och bodde där. Genom fotografier, föremål och arkivalier får läsaren en unik inblick i livet och pedagogiken vid en dövskola kring början av förra sekelskiftet. Vi får här kunskap om hur eleverna undervisades och hur de levde i internat. Efter begåvning delades eleverna in i A, B-C och i undantagsfall i D-klasser. För A- och B-elever undervisades med den orala metoden där de döva barnen skulle lära sig att tolka talat språk genom läppavläsning och även själva försöka forma ord i ett språk de aldrig hört. Även om teckenspråk endast var tillåtet i C- och D-klasser lärde barnen teckenspråket av varandra på raster och andra lediga stunder. Genom detta fann de också en språklig gemenskap de sällan funnit tidigare.

För Edit och de allra flesta eleverna innebar studierna att man måste leva i internat på skolan då upptagningsområdet var stort. Man sov i sovsalar, uppdelat pojkar och flickor, åt tillsammans i matsal, fick sköta hygien i gemensamma badrum, föras till särskilda sjukrum vid sjukdom och fick på detta sätt hela tillvaron inordnad i ett kollektiv. Flera av eleverna kom från hem som kan sägas ha varit enkla eller fattiga varför skolan åtminstone materiellt kunde erbjuda en något bättre levnadsmiljö för dessa barn.

Elever i vinterlek vid Fjärde Distriktets Dövstumskola, nuvarande Vänerskolan, i Vänersborg år 1910. Foto: K & A Vikner.

Föräldrahemmen kunde endast besökas vid de längre skolloven. Saknaden efter det egna hemmet blev inte sällan stor. Brev och kanske något paket från hemmet och familjen var därför särskilt välkomna och gav barnen mycket glädje. Delar av personalen hade också sina bostäder på skolan, bland andra skolans rektor Fredrik Nordin och hans hustru Elisabeth Anrep Nordin med barn. Att rektorsparet lät elever och personal vara med vid vissa familjehögtider och att rektor kom på jul och uppvaktade barnen visar att det på internatet även skapades något av en familjär stämning även om det naturligtvis inte kunde ersätta livet med den egna familjen.

En annan viktig källa till kunskapen om livet vid Fjärde Distriktets Dövstumskola under Edits tid är skoltidningen "Vår tidning" där eleverna själva stod för artikelskrivande och

illustrationer. Vardagshändelser, dråpliga eller sorgliga, varvas med berättelser om utflykter och festligheter eller redogörelser från studiebesök.

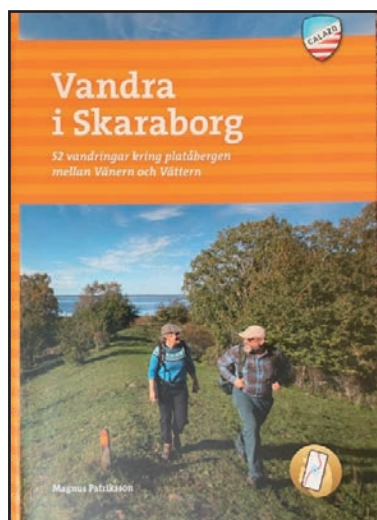
Edits tid vid skolan slutade år 1915. Till och från hade hon en längre tid varit sjuklig och till synes allmänt nedsatt. På vårvintern drabbades hon av en tuberkulös hjärninflammation och avled den 24 mars, några dagar efter sin 14-årsdag. En vecka senare begravdes hon på Ryda kyrkogård omgiven av familj, släkt och vänner.

Det kan synas djärvt att skriva en biografi över ett barn men genom att låta Edit och hennes korta liv bli en ingång till kännedomen om den tidiga dövpedagogiken och en värld där så många barn i hennes situation vid denna tid levde har Greta Åberg verkligen lyckats skapa en skildring av mycket stort läsvärde. Att boken därtill är synnerligen rikt illustrerad med bilder från såväl Edits hem och familj i Ryda som från skolan stärker värdet i berättelsen ytterligare.

”Edits dagbok – en döv flickas berättelse” presenteras på Vänersborgs museum 21 september och finns därefter att beställa från museet på adress: greta.aberg@vgregion.se

Peter Johansson

Vandra i Skaraborg

Rubriken ovan är även huvudtiteln på den nyutkomna boken vars undertitel är ”52 vandringar kring platåbergen mellan Vänern och Vättern”.

Av bokens 52 vandringar är hela 34 längs sträckan Falköping – Skövde – Valle – Mariestad. Kinnekulle har 6 vandringstips, Källand och Källandsö 5 och Halle- och Hunneberg 7.

Vandringarnas längd är mellan 4 och 29 km. De flesta är dags-turer med start och mål på samma plats, men några flerdagarsturer finns. Varje turförslag har uppgifter om längd, svårighetsgrad och ”Missa inte”, som är författarens tips som kan ge det där extra.

Varje karta har en QR-kod som gör att man enkelt kan få fram turen i mobiltelefonen. Vad gäller vandringarnas svårighetsgrader så har Falköpingsområdet överlag de lättaste turerna medan Halle- och Hunneberg har de svåraste. Ett parti av Halleberg kräver t. ex. klättring på stegar. Bokens författare, Magnus Patriksson, är född och uppvuxen i Västergötland och brinner för friluftsliv sedan barndomen.

Boken är på 312 sidor och rikt illustrerad med vackra naturfotografier. Boken lär locka ut personer till det oerhört rika kulturlandskapet. Undertecknad inget undantag.

Niklas Krantz

Mamma kan inte ana, hvad Västgöta nationshus är trefligt. Det är som det allra trefligaste lilla hem.

Det tog lång tid för kvinnorna att komma in i studentlivet i Uppsala. Men de fanns där. I *Västgöta nations porträttmatrikel 1902-1906* var 17 kvinnor medlemmar av Västgöta nation. En av dem var Anne-Margrethe Mannerfelt. Hennes foto finns med i matrikeln. Hon var född i Fristad 1885 och växte upp i Borås. Fadern Otto tillhörde den adliga släkten Mannerfelt och är känd för vad han forskat och skrivit om Sjuhäradsbygden inklusive livet på Trestena. Modern Marie-Louise tillhörde den judiska släkten Suber. Sina första 21 somrar tillbringar Anne-Margrethe på Trestena Fideikommiss utanför Skara, ett av få som ärvdes på kvinnoisidan. Den sista fideikommissarien var Anne-Margrethes farmor Anna-Nora Mannerfelt.

Anne-Margrethe tillbringade gymnasietiden på Palmgrenska samskolan i Stockholm, den första skola i Sverige som erbjöd samundervisning mellan pojkar och flickor. När hon 1905 påbörjade sina studier vid Uppsala universitet var hon vid den inledande filosofiföreläsningen den enda kvinnan bland 70 unga män.

Hon avbryter studierna när hon 1907 gifter sig med mannen som förblir hennes livs kärlek, Adolf Murray (1879-1940). Nu

väntar en tid som maka och mor, så småningom till nio barn. Adolf var prästvigd för Ärkestiftet. De flyttar till Stockholm, Forsmark, Hudiksvall och sist till Vänge där Adolf blir kyrkoherde och senare avlider. Anne-Margrethe återvänder nu till Uppsala där hon avlider 1967.

Under livet skriver hon en rad böcker och småskrifter. Hon håller föredrag, ofta med fokus på att vara kvinna och mor. 1943 utkom *Ur en mors liv och tankevärld* i sin 4:e utökade upplaga. Litterärt intresserad, läser hon obehindrat såväl skönlitteratur som facklitteratur på åtminstone tyska, franska och de skandinaviska språken. Hon lyssnar gärna på akademiska föreläsningar och diskuterar olika filosofiska skolor. Tack vare efterlämnade brev, manuskript, dagboksanteckningar, föreläsningar etc. – sammantaget 1 ½ hyllmeter – förvarade på Riksarkivet i Stockholm, kan vi följa hennes liv.

Om än studieåren i Uppsala blev få så bar hon med sig minnet av dem genom livet. Så här skriver hon till sina föräldrar i slutet av 1905: ”Vi anlände till nationen kl. 4 e. m., voro mellan 60 och 70 personer, däribland vi tre flickor. Tyck för all del inte att det låter rusligt – det är det inte alls efter Uppsalaförhållanden.”

Artikeln rubrik är ett citat från ett brev till föräldrarna i början av 1905. Denna hennes upplevelse kan säkert många stämma in!

En biografi över Anne-Margrethes liv är utgiven av Skara stiftshistoriska sällskap 2018.

Johnny Hagberg

Matrikeln för Skara trivialskola 1749-1809

För några år sedan utgavs *Matrikeln för Skara trivialskola 1749-1809*. Det var ett långt och mödosamt arkivarbete bakom utgivningen och arbetet har ibland varit ett detektivarbete där källor och uppgifter fått spåras fram ur de mest underliga sammanhang. Vet. med. Dr. HC., Per-Ola Räf har verkligen lyckats i sitt forskande och spårande.

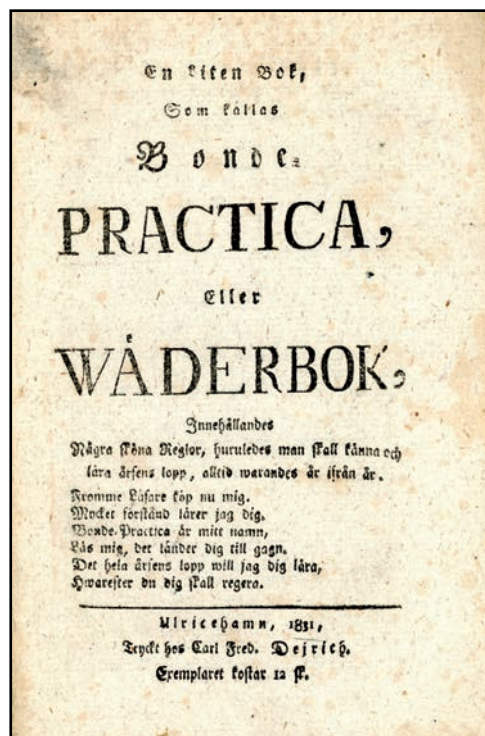
Utgåvan är ett bra komplement till Elis Erlandsson utgivna *Skara Högre Allm. Läroverks Lärjungar 1826-1869* och 1870-1910 samt *Album Gymnasii Scarenensis 1795-1821*.

Den som läser matriklarnas uppgifter – inte bara som en uppräknings av namn och personuppgifter – utan bakom dessa ser människor med unika livsöden blir gripen av de detaljer som växer fram. Födelseplats, föräldrar, faderns yrke, skolgång och sedan vart personen tar vägen i sin livsvandring. Nio procent har inte kunnat identifieras av de ungefär 2635 eleverna. Hur kunde dessa förvinna bort? Vilken livsväg blev deras?

Matrikelns rad som innehåller döduppgifter om eleven, ibland också dödsorsak är alltid gripande att läsa. Också denne elev var en gång en glad skolgosse som lekte med sina kamrater och inhämtade kunskap i Skara trivialskola*. Minnet av honom liksom av alla de andra finns nu genom uppgifterna i denna matrikel. Totalt omfattar matrikeln 848 sidor i två band och utgavs av Föreningen för Västgötalitteratur men ingår även i Skara stiftshistoriska sällskskaps skriftserie som nr.102. Priset för båda volymerna är 400 kr.

***Trivialsolor**, av latin: *trivium*, var en skolform som fanns från 1600-talet och fram till 1905 då den ersattes med realskola. Trivialskolan erbjöd primärbildning för ungdomar i *trivium*; det vill säga ämnena grammatik, retorik och dialektik (logik).

Ett sällsynt boktryck från Ulricehamn

Ulricehamn fick sitt första tryckeri år 1829. Det var genom boktryckaren Carl Fredrik Dejrich som inflyttade till staden 1827. Han hade förut varit verksam i Halmstad och Vänersborg. I Halmstad hade han givit ut den nystartade ”Halmstad tidning” men fick mycket kritik för ”slarf, fusk, till och med okunnighet”. När han startade upp i Ulricehamn innehade han ”en press samt några stilar, men otillräckliga för uppläggandet af den minsta bok”. Han lyckades ändå att ge ut några titlar på sitt tryckeri. Han löste problemet med avsaknaden av stilar genom att själv skära till några enkla träsnittstyper för titelbladets rubrikstilar.

Boktryckare Dejrich hamnade till slut på obestånd och hans press och stilar såldes på exekutiv auktion på grund av obetalda skulder och han flyttade till Göteborg 1839. Det skulle dröja hela trettio år innan Ulricehamn fick ett nytt tryckeri.

En av de böcker som Dejrich satte och utgav från tryckeriet var *En liten bok, som kallas bonde-practica, eller wäderbok, innehållandes några sköna reglor, huruledes man skall känna och lära årsens lopp, alltid warandes år från år*. Skriften omfattar 76 s. och är tryckt 1831.

På titelbladet ser man tydligt att B i Bonde- är egenskuret. I skriften finns ett flertal sådana exempel.

Mitt exemplar har ägts av Arthur Sjögren (1874-1951) som var målare, bok- och exlibrisforskare liksom utgivare av litteratur om exlibris. Boken är bunden av Nils Bernhard Andersson (1858-1924) i ett marmorerat pappband från början av 1900-talet med Sjögrens superexlibris på frampärmen. Andersson var bokbindare i Stockholm mellan åren 1888-1917. En av hans specialiteter var handförgyllning av bokband. Hans bokbinderi kom att uppköpas av Nordiska Kompaniet.

Boktryckare Dejrich är inte den ende man kan kritisera för ”slarf, fusk, till och med okunnighet”. För några Meddelanden sedan beskrev jag ”tjuvtrycket” *Beskrifning öfver Staden Borås*, utgivet i Borås år 1833 på I. A. Frumeries tryckeri. Boken finns inte på något svenskt bibliotek, vilket beror på att boktryckaren aldrig fullgjorde sina pliktleveranser. Även denne tillverkade egna typer när det behövdes.

Johnny Hagberg

Personnamn på västgötska runmonument 2.¹

Namnet knikis på stenen vid Humla gamla kyrka i Redvägs härad, Ulricehamn kommun (Vg 177)

Elisabeth Svärdström berättar i *Västergötlands runinskrifter* (s. 319–320) om fyndet av runstensfragmentet som numera står rest i Humla kyrkogårds sydvästra hörn:

Endast nedre vänstra delen av stenen är bevarad. Den påträffades på 1880-talet vid rivningen av Humla gamla kyrka längst ned i grunden till denna. K. Torin tillägger: »Möjligen hafva de felande delarna af runstenen äfven legat å samma ställe, men stenarne togos vanligen med en kran och flyttades från den gamla till den nya grunden, utan att någon undersökning skedde å desamme. Först sedan runristningen å denna sten af en tillfällighet blifvit upptäckt, ägnades större uppmärksamhet åt stenarne.»

Inskriften läses, tolkas och översätts av Svärdström (s.320) sålunda:

× **kati : rispi : s . . . tur : knikis**

Kati resti s[ten ..., do]ttur (el. systur) Gnæggis(?).

”Kåte reste (denna) sten ..., Gnägges(?) dotter (el. syster).”

Vi har således bara början och slutet av inskriften, men som tur är bevaras där åtminstone två av textens personnamn i fullständigt skick. Stenresaren hette *Kåte* ’den glade, muntre’ och var förmodligen en trevlig prick. Lustigt nog får den kvinnliga motsvarigheten till detta namn på runstenen i Varnhems klosterträdgård formen *Kata*, inte *Kåta*. Att adjektivet *kåt* inte hade någon sexuell innebörd på vikingatiden har inte tagits någon hänsyn till när namnet har överförts till modern form.

Namnet på den avlidna fanns på det saknade stycket av Humlastenen. Varför Svärdström föredrar alternativet dotter är oviss eftersom bara en kvinna i Västergötland beskrivs som någons dotter, nämligen Tora på Salebysten (Vg 67). Lika ovanligt

är alternativet att definieras som någons syster vilket bara gäller den just nämnda *Kåta*. Vi får nöja oss med att Humlastenens avlidna kvinna hade en nära manlig släkting som var betydelsefull nog att nämnas i sammanhanget.

Svärdström skriver (s. 320) om den avslutande runföljden: ”Inskriftens sista namn är mindre lättolokat. Runskriften har troligen mycket ofullständigt svarat mot uttalet. Snarast skulle man i namnet vilja se en mask[ulin] ia-stam, *Gnæggir* (till verbet *gnæggia*), av ursprungligen binamnskaraktär, ’gnäggen’.”

Även om runföljdens **k** mycket väl kan stå för *g* och dess **i** för *æ*, måste man konstatera att någon namnbildning utgående från verbet *gnægga* är inte känd. Att namnet beskrivs som ”mindre lättolokat” är en underdrift eftersom det snarast är ytterligt svårtytt.

Finns det då något bättre alternativ till Svärdströms förslag? Ja, åtminstone har Lena Peterson i sitt utmärkta lexikon över namn i vikingatida runinskrifter visserligen med Svärdströms *Gnæggir* (s. 81) men också en alternativ tolkning *Knæikir* (s. 151) som hon har hämtat från en uppsats av Tomas Sikström. Det skulle vara en avledning till det fornvästnordiska verbet *kneikja* och är inget dumt förslag.

Sikström gör gällande att *Knæikir* är en avledning till *knega*, vilket i förstone kan se långsökt ut. Att *knega* betyder dock inte bara ’knoga, sträva, jobba’ som de flesta nog i första hand använder det som utan också ’gå mödosamt (med krokiga knän)’, dialektalt också ’svikta med knäna’. Nu rör det sig troligen om ett annat ord och vårt vardagliga *knega* är snarast en form av *knoga*. Det likalydande verbet är mest känt från dialekter och betyder där ’knäa, gå stapplande eller med möda; (vid gång eller dans:) böja benen; (om knä:) böja sig vika sig’.

I fornsvenska finns substantiven *knek* ’bakbog på djur’ och *knekehals* ’en som sträcker på halsen, högfärdig’. Det senare visar att det då också kan ha funnits ett verb *knekja*, även om inget sådant är belagt i våra medeltida texter.

Enligt Sikström (s. 73–74) skulle *Knækir* vara ett namn som betyder ’knekare, en som går med böjda knän’ och han kan peka på västgötska personnamn som *Knega* och *Knega* samt bynamnet *Knestorp* (äldre *Knækistorp*) i Kinds härad, drygt fyra mil söder om Humla. En småländsk by nära samhället Vrigstad heter *Knækestorp* och tolkas övertygande av Sikström som också innehållande namnet *Knækir*.

Sikström utgår alltså från att det verkligen har funnits ett fornsvenskt *knekja* som skulle vara samma verb som fornisländskans *kneikja* som Lena Peterson nämner. Hon ger betydelsen ’trycka, klämma’ som inte verkar ha något att göra med svenskans *knega*. Det isländska verbet kan dock också betyda ’kröka, böja (sig)’. Den färöiska motsvarigheten *kneyka* betyder ’att gå besvärligt under en börda’ och den norska *kneikja* ’att böja sig’.

Sammanställningen av ett tänkt fornsvenskt *knekja* och fornisländskans *kneikja* är inte orimlig om än inte oproblematiskt. Om det är samma ord i grunden har fornisländskans ursprungliga ’slå’ förändrats via ’trycka’ till ’böja (bakåt)’. Kanske har utvecklingen gått fortare i svenskan och där bara använts för ’böja’. Men *knega* kan också vara besläktat med ordet *knä* och då blir den etymologiska kopplingen till *kneikja* mer oviss.

Det synes heller inte finnas något nordiskt namn utgående från detta sistnämnda verb. Däremot finns det namn som skulle ha en liknande betydelse. I västnordiska har vi t.ex. *Dengir* ’en

som hamrar' och *Dyntr* 'slag'. Den försvunna runstenen från Hög (Vg 183) i Falköpings kommun restes av *Hnoða* vars namn härleds från ett likalydande verb med betydelsen 'nita, slå, hamra' och runstenen vid Stora Köpinge kyrka utanför Ystad i Skåne har *Krosa* som troligen betyder 'trycka hårt, krama sönder, krossa, bräcka' varit med om att resa.

Ändå är den betydelse Sikström ger namnet på Humlastenen mest trolig. Finnur Jónsson (s. 231–32) listar i sin genomgång av fornvästnordiska binamn under avdelningen rörande egenkapen dålig hållning och skevhet bland annat *hokinn* 'framåtböjd', *húkr* 'hukande', *keiss* 'böjd', *lútandi* 'den lutande', *bjúgi* 'den böjde' samt *rangi*, *skakkr* och *skeifr* som alla betyder '(den skev(e))'.

Den 'som går med böjda knän' har en karaktäristisk kroppshållning, vilket alltså är en vanlig namngivningsgrund. Om namnet *Knekir* har att göra med verbet *kneikja* eller inte är osäkert. Eftersom ett runsvenskt *æi* ofta blir *e* i Västergötland, som i *resti* (från *ræisþi*) på Humlastenen kan **knikis** beteckna både *Knæikir* och *Knekir*. Säkrast är därför att välja det senare, oavsett etymologi, och den nusvenska formen *Kneke*.

Kvinnan som en gång nämndes på Humlastenen har alltså beskrivits som *Knekis* nära släkting. Ett citat ut boken *Going Postal* (2004) av Terry Pratchett är "Do you not know that a man is not dead while his name is still spoken?" Om namntolkningen stämmer skulle *Kneke* därmed ha återupplivats på nytt. I varje fall visar utredningen ovan hur svårt det kan vara att komma till rätta med vissa personnamn på runstenarna.

¹ Genom en förbiseende kom nummer 3 i serien redan i förra numret.

Litteratur

Jónsson, Finnur, 1907: Tilnavne i den islandske Oldlitteratur. I: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 2. Række 22. S. 161–381.

Peterson, Lena, 2007: Nordiskt runnamnslexikon. 5 uppl. Uppsala
Sikström, Tomas, 1990: Knikis. Ett personnamn på ett västgötskt runstensfragment. I: Ortnamnsällskapet i Uppsala Årsskrift, s. 70–74.

Västergötlands runinskrifter. Utg. av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–1970. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.) S. 340–41.

Tack till professor emeritus Staffan Fridell, Uppsala, för hjälp med de etymologiska frågorna.

Henrik Williams

Bokbinderi

Gårdshuset

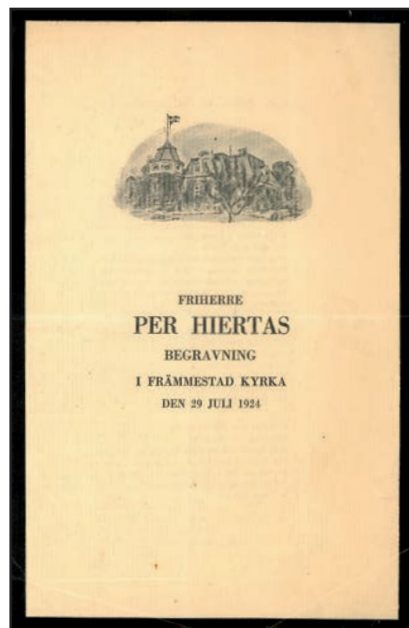
Skövdevägen 15, Hjo

Öppet tisdagar kl. 15–18
(eller enligt överenskommelse)

Tel. 0762–10 81 23

Bo Lennart Hermansson

100 år sedan Per Hierta avled

Det är i år 100 år sedan friherre Per Hierta avled i en jaktolycka den 22 juli 1924. Begravningen hölls i Främmestads kyrka den 29 juli.

Friherre Per Hierta var född 1864 på Främmestad och hade redan på 1880-talet som student i Uppsala börjat samla böcker. Redan från början avgränsade han sitt samlande till följande avdelningar: *inkunabler, konstnärliga bokband, äldre skandinaviska tryck, bibliografi* (böcker om böcker) och under en 40-års lång samlargärning sammanbragtes en av de märkligaste boksamlingarna i landet.

Hierta var en mycket kunnig boksamlare och skrev artiklar som publicerades i både svenska och internationella skrifter. Hans kunskap om boktryckarkonstens tidigaste historia var överlägsen de flestas.

Hiertas inkunabel- och bokbandsamling

Inkunabelsamlingen omfattade nära nog 300 volymer men såldes redan 1911 till doktor Otto Smith i Karlshamn. Denne behöll endast ett fåtal, de resterande donerades till Kungliga biblioteket och kom att utgöra en fjärdedel av dess dåvarande bestånd.

Bokbandssamlingen med sina sagolika praktband övergick 1915 med grosshandlare Hjalmar Wijks bistånd till Röhsska museet i Göteborg. Den innehöll bland annat franska praktband från 1500-talet och prov ur drottning Kristinas berömda bibliotek som till större delen skingrats till utlandet

Stora bokauktioner i Stockholm 1932

Efter Hiertas död stod böckerna kvar på godset i Främmestad för att senare säljas på fem auktioner i Stockholm och pågick under oktober och november månad 1932. En stor del köptes av Generalkonsul Jean Jansson. Tillsammans såldes 1618 nummer och slutsumman för hela samlingen slutade på 91 145,55 kr. Denna, för oss idag blygsamma summa, innebar att medelpriset per bok var 57 kr. Efter auktionerna skrev någon: "Så höga medelpriser torde icke förr ha uppnåtts på någon svensk bokauktion".

En del av Hiertas böcker dyker då och då upp på bokmarknaden. De är lätta att identifiera då böckerna har hans namnteckning i bläck och korta men värdefulla anteckningar om boken, de senare ofta i blyerts.

Johnny Hagberg

Johnny Hagberg berättar om sitt liv med böckerna

Ewy och Johnny Hagberg i samband med doktorspromovering oktober 2018

Johnny Hagberg avgick som ordförande för Föreningen för Västgötalitteratur vid årsmötet i år, 2024. Han hade då fört ordförandeklubban sedan 1989. Han har utgivit böcker. Han har lett bokauktioner. Han har arbetat med föreningens boklager och med distribution av böcker. Dessutom har han fört ordförandeklubban i Skara stiftshistoriska sällskap alltsedan 2004 och utgivit många böcker även för detta sällskap. Allt detta är välkänt för föreningsmedlemmarna, men många av dem vill veta lite mer om honom och hans liv med böckerna. Lars Gahrn har frågat ut vår före detta ordförande, numera vice ordförande. Här berättar han om ett rikt liv i västgötalitteraturens tjänst och bland böcker, som han har förvandlat till västgötalitteratur genom att infoga dem i sina samlingar.

När började du samla böcker? - I hela mitt liv har jag varit samlare. I ungdomsåren var det frimärken, mynt, tändsticksetiketter som tilldrog sig mitt intresse. Allteftersom livet framskridit har böckerna tagit över. Med böcker menar jag också exlibris. Från början samlade jag utan urskiljning och systematik. Med åren har specialisering och frontförkortning varit ett måste.

När började du samla rariteter? - Mitt mer inriktande boksamlade började i Uppsala för 50 år sedan. Antikvariatet Björck & Börjesson hade en försäljning på Övre Slottsgatan som jag besökte och passade då på att införskaffa en del äldre böcker. En av dessa har jag ännu kvar i min samling: *Pontificale Romanum Clementis VIII et Urbani PP. VIII, 1596*. Gamla böcker kom att få en särskild plats i mitt samlande även om de inte på något sätt har varit en huvudsaklig drivkraft. Kanske är det känslan att hålla i och läsa en bok som någon för 500 år sedan också höll i sin hand och läste.

Har ditt samlande förändrats under årens lopp? - Efter 50 års boksamlade har många av mina samlarområden ändrat inriktning. Jag har haft ganska stora samlingar av speciallitteratur

av både äldre och nyare inriktning. Dessa har funnit nya ägare. Förändrade intressen eller platsbrist brukar vara det huvudsakliga skälet till att göra sig av med böcker. Å andra sidan – som väl är – har nya områden tillkommit.

Att byta eller sälja böcker är vanligt bland samlare. Eventuella inkomster går snabbt till nya objekt. Egentligen får inga böcker bli så "heliga" att de inte kan försäljas eller bytas bort men ibland ångrar man sig att ett och annat har försvunnit genom åren. Just den eller de hade varit trevligt att behålla!

Rariteter är det som driver på samlandet. Att få ihop en väldig samling är inget märkvärdigt. Men att få ett gott och väl konditionerat bibliotek är svårt. Det kräver näsa för böcker och samlarinstinkt. Idag är det äldre topografi som håller mig sysselsatt.

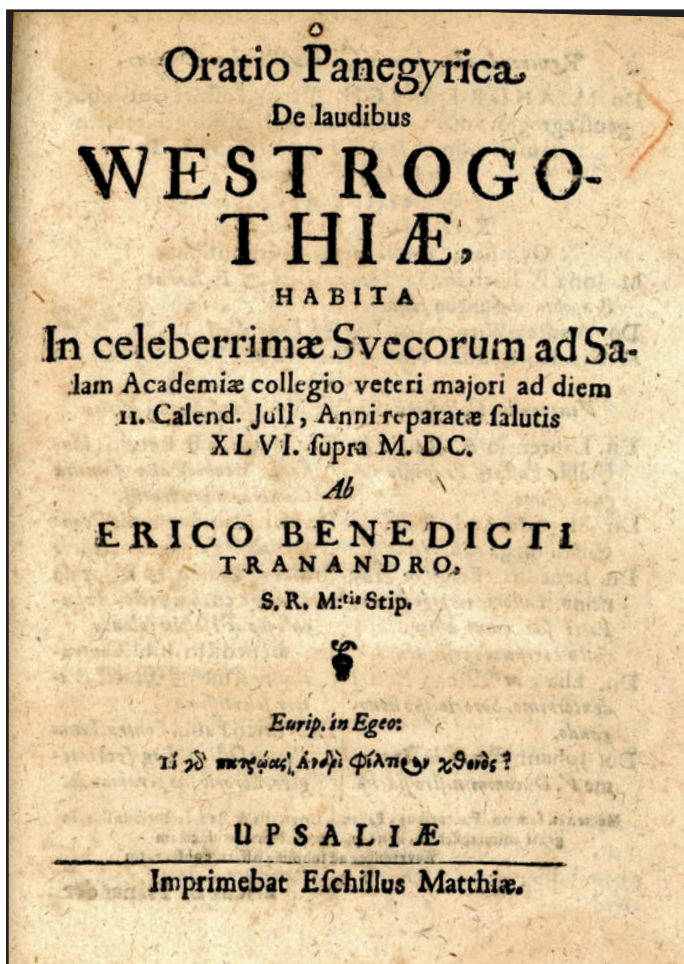
När och varför kom du på, att du skulle syssla med bokutgivning? - Redan när jag 1989 blev ordförande i Föreningen för Västgötalitteratur, hörde det till att ge ut böcker. Men det är framförallt genom stiftshistoriska som detta vuxit. Just nu är volym nummer 125 under planering.

Berätta om boksamlares förkärlek för vackra bokband! - Min förkärlek till Hovbokbindare Gustaf Hedbergs bindningar avslöjar sig i min samling. Genom en viss vakenhet i samlandet har jag också kunnat få ihop en ganska stor samling av böcker som en gång i tiden tillhört de storsamlade bröderna Bengt och Gustaf Bernström och de är nästan alla bundna av Hedberg. Hur oändligt tacksamma skall inte vi, dagens samlare, vara mot dessa som lämnat efter sig så ofantligt många vackra, inbundna böcker? De måste ha kostat stora summor att binda så mycket, så vackert och så föredömligt.

Jag har varit mån om att hela tiden "byta upp mig" vad gäller böckers utseende och kondition. Det betyder att jag många gånger ha fått "slå till", när en sökt och eftertraktad bok visat sig på marknaden. Vetskapen att den kanske inte kommer fram någon mer gång under min levnad har gjort det lätt att dra in på andra utgifter för just denna boks skull.

Kan du berätta lite om dina rariteter? – En boksamlares längtan är så klart att hitta något som ingen annan har. I några fall har det blivit mig förunnat att komma över sådana rariteter. Här ett exempel: för bokliga västgötasamlare trånande objekt är de lovtal över Västergötland som hölls 1646. Det är första gången landskapet beskrivs genom lovtal. Det första hölls i Uppsala av *Jacobus Petri Chronander* och det andra några månader senare i Åbo av den tranemobördige studenten *Ericus Benedicti Tranander*. Om dessa tal skriver Hans Sallander i Föreningen för Västgötaliterters Årsskrift 1963:1

Ingen boksamlare har väl någonsin kunnat komma över allt, som han drömt om att äga. Alltid har det funnits något, som på grund av sin sällsynthet varit omöjligt att uppdriva. Så är det också för oss samlare av västgötalitertur. Jag betvivlar, att någon privatperson äger eller kommer att äga de två tidigaste trycken om Västergötland, båda utkomna år 1646. Med endast ett par månaders mellanrum hyllade detta år tvenne västgötastudenter, den ene i Åbo och den, andre i Uppsala, sitt hemlandskaps härlighet. Få är väl de människor i vår tid, som sett dessa tryck, ännu färre de, som läst dem.

Sallanders förmodanden har omkullkastats. Trananders lovtal finns idag i min samling och därtill senare inbundet av en god bokbindare i ett helt blindpressat pergamentband. Det är känt i ytterst få exemplar. Någon enstaka samlare har det utöver några bibliotek. Jag köpte det av Mats Rehnström. Det var inte helt gratis. Med historien i backspegeln ångrar man aldrig vad man köpt utan de objekt som man hoppade över eller missade. Dessa missar kan gräma en samlare under lång tid.

Hur kommer det sig, att du började intressera dig för västgötalitertur? – Det var 1985 genom Erik Magnusson som var aktiv i föreningen bland annat som kassör.

Vilken del av västgötaliterturen ligger dig närmast om hjärtat? – Äldre topografiska beskrivningar.

Hur stor är din västgötasamling? – Ganska stor även om den har tunnats av genom åren på grund av platsbrist och nytt fokus.

Var i Västergötland känner du dig mest som hemma? – Boråstrakten är viktig liksom Vänersborg, Trollhättan och runt om i Skaraborg.

Har du några böcker, som du skulle vilja efterlysa? – Något vackert band som tillhört Magnus Gabriel De la Gardie. Helst skall det vara inbundet i röd marokäng.

Är du allmänt konstintresserad, eller är du helt inriktad på exlibris? – Egentligen bara på exlibris och dess personhistoria.

Hur många egna exlibris har du? – 10 000 tror jag. Men även här har jag bantat ned. Är inte så intresserad av de utländska numera.

Hur många exlibris har du för eget bruk? – Egentligen bara ett par, men jag har med mitt namn 60 stycken. Men det är ofta gåvor av olika konstnärer från Europa.

Hur har intresset för västgötalitertur utvecklats under din tid? – Intresset är stort, men de stora samlarna är borta. Ingen har nuförtiden plats med stora samlingar.

Är utgivningen större i våra dagar än förr? – Det kommer ganska mycket litteratur om Västergötland. Många socknar blir inventerade.

Vilka böcker är mest eftersökta av allmänheten? – Vet ej. På våra auktioner står sig Dan Korns böcker fortfarande bra.

Finns många De la Gardie-böcker ute på drift? – Ja, det finns en del, men de kostar därefter. Ägde ett vackert band som jag avyttrade till en som var ännu mer intresserad. Så är det i samlarvärlden.

Har du några angelägna bokutgivningar under planering eller som önskemål? – Hemsjömanualen som har legat still för många år.

Vilka västgötaförfattare uppskattar du mest? – Claes Johan Ljungström, Ada Damm.

Vilka böcker använder du mest? – Matriklar, herdaminnen, kataloger och inte minst en massa korrektur.

Hur stor del av boksamlingen hos en storsamlare är läst av samlaren? – Alltid en bok kvar som inte är läst!!

Lars Gahrn

Tacksägelse till böckernas vän och utgivare, teologie doktorn och prosten **Johnny Hagberg**

Herren Gud skrev bud i stenen. Lagens hårda krav blev känt.
Han gav Gudsord åt profeter, som skrev ord på pergament.
Många ord blev långa satser. Många satser blev en bok.
Folket hörde böcker läsas. Den som lyssnar kan bli klok.

Korta Gudsord bör förklaras, och den lärdes kommentar blev en bok bland bibelböcker i ett munkklosters förvar.
Kommentarerna blev många, ja, ett stort bibliotek, och i läsesalens dunkel kan man lätt bli trött och blek.
Alla böcker har ett värde, ty skall kunskapen bli hel, måste vi förvisso lära åtskilligt om varje del.
Vi behöver många böcker. Utan hejd och utan ro strömmar böcker ut i världen. Redan konung Salomo blev förvånad över mängden, och av läsning blev han trött, men han erkände dock värdet i de böcker, som han mött.
Självt skrev kungen några böcker, värdefulla så som få, fastän de förvisst var tunna, ganska små att skåda på.

Hårda sinnen. Korta budskap. Runor ristade i trä.
Föga läsning. Många strider, mest om guld och mark och få.
Sådana var Nordanlanden. Deras bild var mycket svart.
Skulle Söders missionärer kunna komma någon vart?
Sakta tändes ljus i mörkret. Varje handskrift spred sitt ljus inom hårda, mörka sinnen under hat och segerrus.
Böcker skrevs i klosteralar, omsorgsfullt och med finesse.
Bokstäver kunde bli konstverk, formgivna av skrivarens.
Allting skrevs för hand och sakta, omsorgsfullt med rast på rast.
Böckerna var få och dyra. Mången bok har kedjats fast vid sin plats på läspulpeten. Endast få fick läsa dem.
Klostren var för många böcker både fångelse och hem.
Några medeltida skrifter läses även än idag:
mässboken från gamla Skara, Västergötlands gamla lag, manualet ifrån Hemsjö, liksom även några fler.
Men när tryckpressarna införs, kan man trycka mycket mer.

Biskop Brask var först i Sverige med ett inhemskt tryckeri inom staden Söderköping, där det dock ej fick förbli.

Pressar hör till huvudstäder. Pressen förs till Stockholm stad, och där får den trycka skrifter i en nästan ändlös rad.
Herrens ord skall ut till folket! Varje hem bör ha en bok.
Mera lärdom krävs det numer under huva, hatt och dok.
Flitmyran bland flitens präster fanns i gamla Skara stift:
biskopen, herr Jesper Svedberg, som har utgett skrift på skrift.
Många av dem "skrev han själver". Han får då vad han vill ha, och det mesta, som han utgav, var förvisso mycket bra.
Svedberg ville sprida böcker. Ja, åt alla borde ges de väsentligaste av dem: psalmbok, bibel, katekes.

Vem är Jesper Svedbergs like? Vem har utgett skrift på skrift?
Endast en i Göta rike har dubblat hans bedrift.
Det har prosten Johnny Hagberg, ty han verkar på så vis, att vi får en bokens lustgård, varje bokväns paradiset.
Hur kan lustgårdarna skapas i ett andligt ökenland?
På den plats, där källor flödar, uppstår grönska efterhand.
I den värld, där pengar flödar, trycks ibland litteratur.
Men bland torra berg och åsar - hur skall vatten fås därur?
Mose slog mot hårda klippan, kraftfullt, med sin vandringsstav,

och hans folk fick släcka törsten med det vatten, som den gav.
Hagberg slår mot hårda hjärtan med sin tunga herdestav.
Stundom kommer mycket pengar, som kan bli ett mindre hav.

Mången handskrift vilar bortglömd i arkivens svala grav, men den kan bli läst och använd, satt med tryckeribokstav.
Många handskrifter kan verka mera än man först kan tro.
Forskningen kan börja blomstra som en ros från Jeriko.
Johnny känner dessa skatter, och han ligger alltid i intill dess han sänder manus till ett lämpligt tryckeri.
Så har en bok gett oss flera liksom grenen ger oss blad.
Många skott ger nya grenar i en nästan ändlös rad.
Så har en bok gett oss flera liksom solens klara gull ger oss många, långa strålar. Ja, av ljus blir världen full.
Många verk väcks upp till livet genom arbete och flit.
Så väcks ordet upp från döden genom utgivarens nit.

Det är inte nog att trycka. Man skall sälja varje bok, och de säljes för det mesta inte alls i stora sjök.
Liksom Hugin förr och Munin lämnade Allfaders hand för att flyga ut i världen, ofta nog till andra land, så har Johnnys bokapostlar åkt till mången ny kommun, där en riktig bokförsäljning nog kan vara opportunt.

Böckerna är våra vänner, och vi umgås nästan jämt.
Vi behöver ofta kunskap, tröst, om hjärtat är beklämt.
Vad kan mina vänner säga? Ofta frågar man sig så, och man går då fram till hyllan, ty nu är det dags att slå.

Böckerna kan leva länge, men vår levnadstid är kort.
Böckerna blir faderlösa, när en ägare går bort.
Faderlösa bör man hjälpa. De bör få ett riktigt hem.
Johnny Hagberg står jämt redo och tar villigt hand om dem.
Böcker säljs på bokauktioner varje vår och varje höst.
Johnny Hagberg svingar klubban, ropar bud med högljudd röst,
lämnar över sålda böcker till en nöjd och lycklig kund.
Böcker sprids åt alla väder, ty vår jord är stor och rund.
Johnny och hans många vänner räddar böcker gång på gång.
Listan över deras stordåd är nu vorden mycket lång.

Den som struntar blankt i böcker, gör med människor likaså, och på grund av dessa råskinn blir vår värld alltmera rå.
Johnny och hans många vänner främjar civilisation.
En kongress med många röster, en konsert med ton vid ton, många sångfåglar som drillar - det är våra böckers värld.
Vår förening blir berikad, väl utrustad och väl närd.
Allt kan ge oss undervisning. Ja, vartenda skrivet ord kan ge kunskaper om något på vår stora runda jord.
Tack till Johnny och hans vänner! Tack och heder skall ni ha!
Ni är alla böckers vänner. Ni är mer än mycket bra.

Enkla tack är alltför ringa men kan - som en bokvän vet - pumpas upp och göras större med en dos välthighet.
Detta är vad jag kan skänka. Innehållet är rätt tunt, men det är dock ord ur hjärtat. Allt det sagda är väl unt.

Lars Gahrn

Laddatorpet i Borås blev bokhandel

Laddatorpet vid Älvsborgs regemente blev bokhandel på gamla dagar.
Foto: Lars Gahrn.

Kungliga Älvsborgs regementets kamratförening firade lördagen den 10 augusti 2024, att deras regemente hade bildats för 400 år sedan. Många organisationer var där, bland andra Föreningen för Västgötalitteratur. Firandet hade två centrum, dels kaserngården med kanslihuset, dels Laddatorpet på höjderna bakom de andra regementsbyggnaderna.

Böcker har dukats upp i Laddatorpet. Foto: Niklas Krantz.

Torpet gav regnskydd

Borås är ju en av rikets regnigaste städer, men just denna lördag fick vi glädja oss åt uppehållsväder, dock med ett och annat regnstänk. Niklas Krantz tog dock det säkra före det osäkra. Han hade blivit lovad att få ha sina böcker under regnskydd i Laddatorpet. Något regntak, som räckte till för hans västgötalitteratur, fanns inte, utan man var hänvisad till själva torpet. Niklas Krantz förhandlade sig till att få ha sitt bokbord inne i torpet, ett gammalt soldattorp, som har visat sentida värnpliktiga, hur de indelta soldaterna levde ute på landsbygden med sina familjer. Härinne berättade Åke Hell från regementets kamratförening trevligt och med stor sakkunskap om torpet, våra indelta soldater och deras familjer.

Krigshistorisk litteratur och Boråsböcker

Ur föreningens stora boklager i Synnerby hade man plockat ut krigshistorisk litteratur från Västergötland och hembygdshistorisk litteratur om Borås med omnejd. Dessutom hade Thomas

Johansson, vår styrelseledamot och känd antikvariatinnehavare från Tranemo, plockat ut lämplig litteratur ur sina lager. Thomas infann sig själv, men denna gång klädd i hemvärnsuniform. Han informerade denna dag om Hemvärnet, som är angeläget om att värva fler hemvärnsmän och hemvärnskvinnor under dessa oroliga tider.

Niklas Krantz utanför Laddatorpet. Foto: Lars Gahrn.

En lyckad dag

Försäljningen i Laddatorpet gick riktigt bra. Niklas Krantz var påtagligt nöjd, och Sven-Olof Ask hörde av sig per telefon, glad över att allehanda personer swishade över pengar till föreningens konto. Avslutningsvis förevisade Niklas Krantz Ryssnäsläktens minnessten i Viared utanför Borås för mig och några av de karolinska soldaterna, som hade varit med i sina karolineruniformer. Niklas Krantz stötte på allehanda bekanta under dagens lopp, vilket underlättade försäljningen.

Lars Gahrn

Email-adresser önskas!

Vår föreningens medlemsregister består av namn, adress och postadress.

Dessutom har vi något hundratal emailadresser.

Styrelsen har diskuterat frågan, och kommit fram till att det är önskvärt att ha så många emailadresser som möjligt.

Vi lovar att:

Inte lämna ut adresserna till tredje part.

Vidare att inte sända mail som gör att andra medlemmar kan se mailadresser.

Givetvis är det frivilligt att lämna uppgiften om Din mail-adress.

Du som vet att vi redan har Din adress behöver givetvis inte meddela oss densamma.

Adress kan insändas till: soask54@gmail.com

Sammandrag av boken ”Hällar” av författaren i juli 2024

Den senaste – och rimligen sista – boken i serien av es-säböcker som jag författat heter *Hällar*. I min behandling av hällristningar i Norden har de knackade hällarna vid Lilla Flyhov på Kinnekulle spelat en särskild roll. Men resan tar oss förvisso betydligt längre. Både genom språk, religion, sociala förhållanden och nu till sist analyser av fossilt DNA.

Sammandraget av den dryga hälften i boken som heter Hällbilder får all uppmärksamhet här. Jag nämner bara i slutet vad de övriga essäerna handlar om. Men observera också **tillägget om tatueringar!**

Begreppet indoeuropeisk är primärt en *språkhistorisk* term. Sambanden mellan dessa språk är väl studerade i århundraden. Språken är kulturernas moder. På samma sätt är de olika språkområdenas samhörighet på det *religionshistoriska* planet belagda sedan länge, inte minst mellan vedaskrifternas religion ca 1500 f.Kr. och panteon till motsvarigheterna i grekerna och romarna på 600–700-talen f.Kr. Mycket påtagliga överensstämmelser finns mellan alla tre och vad som är väl och utförligt känt om forn-nordisk (germansk) religion betydligt senare, ca 500–1000 e.Kr. Med språket har rimligen inte bara religionen följt utan även *myter, sagor och annan muntlig kultur*.

Ur arkeologisk synpunkt ventilerades under 1900-talet olika åsikter om hur dessa språk och kulturer kommit till Europa. En (arkeologen Colin Renfrews) trodde vid genombrottet för C14-dateringar på jordbrukets och boskapssköttarnas invandring från Anatolien ca 6000 f.Kr. En annan såg de relevanta kulturernas väg från invasioner av nomader på de ryska stäpperna, men först 3000 år senare (arkeologer som den berömde Vere Gordon Childe, men särskilt Marija Gimbutas som kom från Litauen). Språkhistorikerna ser den senare tanken som den enda möjliga (J.P. Mallory m.fl.). Det är *det fossila dna* som kunnat fastställa att det verkligen är från det senare hållet som en mycket betydande del av vårt samtida dna i Norden har kommit (t.ex. redovisat av Anders Kaliff). Det är inte uttryck för någon enhetlig ras – som i det av nazismen komprometterade begreppet arier – snarare i stort en blandning av mesolitiska jägare, anatoliska jordbrukare och stäppnomader.

Det är här hällristningarna under vår bronsålder, ca 1500–500 f.Kr., kommer in i bilden. Det har hävdats att de tyder på en *solreligion*. Utgångspunkten är i sen tid den danske arkeologen Flemming Kauls arbeten, som har flera föregångare, bland annat svenskar.

Man undrar då rimligen varför man just under vår bronsålder

lämnat den panindoeuropeiska gudavärlden för att mer eller mindre satsa på en annan häst *och sedan återvända till den gamla under järnålder*. Denna text kritiserar denna inställning. Om solreligionens förespråkare vidhåller sin tanke så är de skyldiga en förklaring varför just bronsåldern i Norden utmärktes av solen som den viktigaste kosmiska maktfaktorn. Någon sådan rimlig förklaring har inte presterats eller ens försökts. Ingenting före invasionerna och ingenting efter stödjer den tanken. Inte ens det synnerligen polyteistiska Egypten fungerar. Och varför skulle Egypten överhuvudtaget vara aktuellt? Runtom Norden fanns bara folk som talade indoeuropeiska språk och delade samma religiösa arv (på den tiden kan det även ha gällt Finland). Med dem kunde man förmodligen dessutom ännu hjälpligt kommunicera språkligt. Ett religionsbyte från solreligion under järnålder föranlett av *senare* högkulturers panteon (gudavärld) som det grekiska och romerska är helt orealistiskt. Sådant byts inte utan vidare. Och dessa högkulturer utmärktes ju av samma indoeuropeiska arv.

Det finns inte heller före den indoeuropeiska invasionen (eller invasionerna) någon solrelaterad religion att återropa, inte i Norden och inte ute i det massiva fasta jordbrukets Europa.

Däremot kan just uppslaget till bronsålderns markanta särutveckling inom hällkonst här ha varit den äldre hällristningstraditionen i Norden, som går tillbaka till jägares, fiskares och samlares nordliga kulturer (från kanske 6000 f.Kr. och framåt), vars senaste uppträdande här i Mittnorden ligger ungefär i fas med en del av de senare indoeuropeiska invandringarna (2000–1500 f.Kr.).

Solens uppgift bör vara att svara för *tiden* under dygnet, tillsammans med månen, vars tid är mera utdragen, som i en månad och säsongernas tungel. Dessa himlakroppar är alltså i första hand kalendariska symboler. I ett indoeuropeiskt panteon är den gudom som förbinds med solen (främst morgonsolen, Eos-Aurora) tämligen obetydlig och knappast föremål för någon egentlig dyrkan. Ett namn måste den dock ha, vilket möjligen bäddar för en segmenterad gudom!

Hällristningar från bronsåldern finns i stort sett överallt i Norden där bronsåldern fick sin karaktär inom främst boskapsskötsel. Skogar röjs i ovanlig utsträckning och blir betesmarker. Miljön blir i Norden tydligt influerad *också inom näringarna* av stäppens historiska halvnomadiska standard.

Det är ett fåtal figurtyper som kryllar på hällarna. De mest enformiga är skeppen eller snarare båtarna (i Sverige fler än 20 000, varav hälften i Bohuslän). Ute i Europa är sådana ytterligt ovanliga. Men de enkla skålgroparna (älvkvarnarna) finns i betydligt högre antal (mer än 230 000). Västergötland lär här ha Sverige-rekord. De är båda i första hand symboler eller metaforer enligt min uppfattning. De får en mångtydig tolkning, kanske bland annat som förstärkande tecken. Fotsuleristningar visar en konkret önskan om gudomars närvaro, dessa gudomar som var så mäktiga att de till en början inte fick avbildas. Bara deras minsta mänskliga likhet! Detsamma gäller de mera fåtaliga men för det indoeuropeiska synsättet avslöjande bilderna av hästar, vagnar och hjulkors, som uppfattas som pars-pro-toto (”delen för det hela”, liksom fotsulorna) för vagnar.

Att hällristningar kommit att dominera bronsåldern i t.ex. Bohuslän kan dock ha *flera* orsaker än att det är ett område där maritim verksamhet var särskilt utpräglad. Det utesluter inte platser där man kunde dra upp en båt, alltså hamnar. Lämpliga strandklippor för ristningar var här legio. Dessa bör också uppfattas som en delvis övernaturlig *liminal* övergångszon, som gräns mellan liv och död och andra binära positioner eller motsat-

ser, om man så vill världar. Detta då med bakgrund just i äldre hållkonst från och med mesolitisk tid. Särskilt här i Bohuslän och möjligen i andra anhopningar av hållar har ristandet blivit ett regionalt mode (i Sverige Uppland, Östergötland etc.). Men ristningar av de vanliga typerna finns överallt där det fanns tät koncentration av folk under bronsålder. Det upptäckts ständigt nya. Finns det inte hållar med utrymme för figurativa bilder så finns alltid skålgropar på stenar.

Hur kom bronsen till Norden? Bronsåldern utmärker sig för ett markerat klassamhälle där en överklass tillskansar sig alla väsentliga resurser. Utan tvekan sker detta genom bland annat båtar. Men det är, hävdas det här, inga fraktskepp som seglar hela vägen till Medelhavsområdet eller Britannien. Det bör vara fråga om aggressiva expeditioner på närmaste håll söderöver för att röva/alternativt handla till sig bronser och bronsskrot. Kanske också slavar? En mycket tidig ”vikingatid”? Är bronser i alla dess former ett slags värdeämbete – även av människovärdet – en valuta som bara cirkulerar inom olika eliter?

I förbigående vill jag avföra tanken om seglande skepp under bronsåldern. Det finns inga belägg för sådana som kan accepteras. Dessutom tvingas den som påstår något sådant förklara varför det inte finns några som helst belägg i fortsättningen, inte heller under hela järnåldern fram till 700-talet e.Kr. I värsta fall får man förklara frånvaron under 1500 år eftersom den mera omfattande tillförseln av brons upphör i slutet av bronsåldern. Varför behölls i så fall inte seglet, denna nyttiga innovation? Jag har själv visat på hur en faktiskt belagd fördröjning till sen järnålder kan ha både skeppstekniska, sociala och militära orsaker, som för mig är synnerligen rimliga.

Det finns en social företeelse med djupa indoeuropeiska traditioner ända från veda-kulturen i Indien. Den protoindoeuropeiska (PIE) termen bör ha varit **koryos*. Den består i ungdomliga band av överklasskrigare, vars *initiation* till vuxenlivet förutsätter genomförda brutala angrepp på omvärlden för att röva och plundra. Det kan gälla boskapsrov, stöld av hästar och kvinnor. Banden kan liknas vid vargflockar och vill också likna vargar (ulvar) och stora bitska hundar. De var inte osannolikt att det var med sådana rövargång indoeuropeiska stammar vann Europa en gång. En reminiscens av detta finns i samma kulturer som återopats i fråga om kontinuitet i indoeuropeisk religion, både i faktiska krigarband med sådana symboler (hos oss t.ex. ulfhednar, Odins krigareelit). Den gemensamma bakgrunden bör vara en anknytning till *himmels gudens aktiva aspekt*. De är hans elit på jorden. Här skulle bronsålderns *rakknivar* kunna vara ett slags ”medaljer” från *initiationen* av de unga elitförbanden. I deras gravar garanterar de en roll i den främsta krigargudens eviga följe också efter döden. Också på dessa rakknivar avbildas olika typer av båtar som standard.

För dessa unga krigare finns anförargestalter som uppfattas som *tvillinggudar*, i Indien Asvins, av sanskrit *asva*, häst (hingst), alltså med särskild anknytning till *hästar*. Hästoffer är den högsta formen av offer i indoeuropeisk tradition. Men hästar är inte påfallande många bland hållristningarna, men på i stort sett alla skepp tycks finnas hästhuvuden. Bandet mellan hästar och båtar är ett faktum och kan ha flera aspekter. De står symboliskt för var sitt element, land och hav. En annan aspekt är att stäppens hästberidna rövare under en lång period på tusen år av invandring och bosättning just i Norden oftare än eljest blev just paddlare av båtar.

Dessa tvillingar, Asvins, var direkt knutna till himmelsguden. *Vagnarna* på hållarna bör alltså som symbol avbildas himmelsgudens fordon, inte solens. Så kallade *solljul* är pars-pro-toto för denna vagn och visar kanske också på dess rörelse. Skeppen visade i Norden på krigarföljens farkoster eller på gudaskäpp. Om man så vill kan sol och måne ha uppfattats som himmelsgudens ögon

eller olika aspekter på hans tillvaro under dygnet. Hans eller andra höggudars (kanske också i form av dubbla gestalter, ett annat slags tvillingar?) närvaro i kulten önskas fram genom *fotsulor* i hållarna. Gudarna antyds i övrigt genom symboler. De har varit osynliga och har alltså inte fått avbildas, kanske har deras namn inte heller fått nämnas (bildförbud, *anikoni*, med tabuerad avbildning utom möjligen i periodens slut, efter arkeologen Bertil Almgren). Slående paralleller hos germaner, inte minst i norr, levereras omkring Kr.f. av den romerske historikern Tacitus.

Gissningar måste göras. Kanske den i alla indoeuropeiska religioner mycket viktiga *elden* antyds i skålgropar? Dessutom har jag undrat om inte regnet varit viktigt att framkalla i en ekonomi bestående av främst betesmarker. Om detta och annat finns i texten dock alternativa förslag. Och det finns givetvis flera aspekter, väl värda att diskutera i detta ljus.

Detta motförslag till den allt genomsyrande solreligionen baseras alltså på både arkeologisk och religionshistorisk kritik, solitt stödd på språkvetenskap. Bland litteraturen har framför allt följts arkeologen Anders Kaliff's tankar, ofta tillsammans med hans kollega, antropologen Terje Oestigaard, i flera böcker. Men där saknas en parallell uppfattning just om hållristningarna, som ju blir centrala om vi som här antar en indoeuropeisk kontinuitet.

Således skulle nordisk bronsålder vara en patriarkalisk, krigisk och brutal miljö, med strikt klassindelning och markerad elit i stället för ett stillsamt hållristande åkerbrukssamhälle med social harmoni och en närmast poetisk solreligion. Inte minst verkar den fredliga ”handeln” på långdistans lurig med byte av bärnsten, ull och pälsar mot brons. Dessutom skulle detta ha skett på vissa bestämda platser i Västeuropa. Som om bronsåldern var ett slags kapitalistisk nutid med marknadsekonomi.

Christer Westerdahl

PS 1. Övriga artiklar i boken *Hållar* är självständiga, men kan med en ibland lätt krystad tillämpning fås att tangera det religionshistoriska och kulturhistoriska fältet i förutvarande avdelning, ”Hållbilder”. Den andra halvans texter handlar om åtskilligt annat med anknytning till Västergötland, om yxan som symbol under årtusenden, vandringsäggen om prästmordet vid altaret (en målning finns i museet), myten kring Sigurd Fafnesbane på en av runstenarna vid Källby, Olaus Magnus i Västsverige, intryck av en klippig utö på Irland och två mindre försök på engelska om heliga platser i naturen samt om hur man bäst samlar muntlig tradition. I stort sett samtliga är rikt illustrerade med bilder, mest av mig själv. De är som vanligt en produkt av decennier av intermittent reflektion.

PS 2. Tatueringar som förebild, statussymboler och spridningsfaktor?

Följande kom inte med i boken mera än som en antydning:

Kunde man möjligen tänka sig att hållristningarnas så ensartade motiv spreds i andra material än sten? Det behöver då inte syfta på t.ex. textilier, som inte finns i den arkeologiska efterlätenheten.

Jag tänker då på en spännande möjlighet, nämligen att de redan fanns som *tatueringar*. De enda exemplen från förhistorisk tid är de som fanns på mumifierade hövdingar från Pazyryk i Altai i Kazakstan och Ak-Alakha på den relativt närbelägna Ukokplatån i Ryssland. Det var en ren lyckoträff, eftersom dessa mumier hade bevarats i permafrosten bland höga berg. På andra håll finns ingenting bevarat. Vi bör här ha en ganska solid indoeuropeisk bakgrund i en iransktalande stam, *saka*, under järnålder ca 400 f.Kr. De skapade ett rike och var ofta fiender till Iran. Saka är en iransk version av *skyter*. Gravarna är klassiska kurganer och hästoffer till de döda är många. I denna inlandsmiljö avbildades på huden

vilda djur, särskilt hjortdjur (cervider), i något fall möjligen en tiger, och faktiskt också en fisk (på hövdingens ben). Idén om tatueringar i Norden har en viss relevans, om man antar att det är genom konkreta bilder som de ensartade motiven spreds över ett så stort område även under bronsålder. Båtar, vagnar, hjul och lokala variationer på dessa temata? Varierande typer av meriter hos hövdingar? Eller andra tydliga tecken på status efter en *initiation* av ungdomliga krigare? Observera att i bronsålderns mansgravar, gravar med rakknivar, också ofta förekommer nålar eller sylar som här i boken har påpekats kunna hänga samman med tatueringar. Frågan är i så fall om platser med hållristningar spelat en direkt roll vid initiationen (gissningsvis nattetid)?

Första gången jag tänkte i sådana banor var i följande korta text som handlar om hållristningar från mesolitisk tid (med några få inslag från sydsandinavisk bronsålder) vid Nämforsen:

”Till slut ännu en fråga, om det ”kroppsliga” i berget. Kroppen, *the body*, dess metaforer och transformationer var relativt nyligen à la mode i arkeologin. Enligt hednisk nordisk kosmologi skapades världsallet av urjätten Ymir's kropp, namnet betyder ’tvillingen’, som dödades av gudarna. Hans olika kroppsdelar fördelades till olika element i bygget, håret blev skog, ögonen blev sol och måne. Av benen skapades urberget. Hällarna vid Nämforsen är alltså ursprungligen Ymir's kropp. Ymir var ju också ursprunget till allt, även människorna. Anders Kaliff (2007) har påpekat att föreställningen om världens element som delar i en urvarelse kropp har paralleller tillbaka till vedisk tid i Indien, ända till 1500 f.Kr. I Indien heter Ymir *Yima* (på forniranska *Yama*) och namnet betyder samma sak som på urgermanska, ’tvilling’, en del av två. De vittnar om ett kulturellt arv som är knutet till folk som talar indoeuropeiska språk i vår del av världen. Men de finns också på andra håll. Om nu denna världskropp ristades och bemålades, varför inte människohuden? Hönan eller ägget? Finns här en markering av identitet och gemensam ursprungsmyt? Alltså: fanns med hållristningarna parallella tatueringar, eller målningar med ockra på huden hos forsens folk?”

Om de sibiriska tatueringarna omsattes i hållbilder är en annan fråga. Sådana finns förvisso. Men mest påfallande är i så fall även här (diakroniska) hjortdjur (A.P. Okladnikov m fl).

Först publicerades idén i *Rödockrarummet. Artiklar från 2008, 2009 och 2010 års arkeologihelger i Näsåker* (red. Maria Tjärnström, Bernt Ove Viklund, Nils Erik Humlesjö). Norrlands hållbildnings-

sällskap, Vulkan 2010: 44. Min artikel hette Vatten, människor och farkoster – några landskapsperspektiv på Nämforsen. 15–49. Sedan kom den i min egen *Hårdar. Ett urval artiklar eller essäer i olika kulturhistoriska ämnen. Mina vägar över och mellan vatten och land. Båtdokgruppen, Skärhamn 2023: 27. Samma titel och sid. 358–378.*

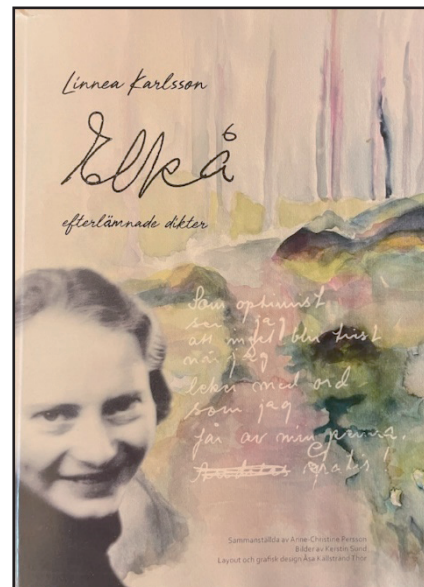
I ett tackbrev för Rödockrarummet 2010 har Maria Tjärnström målat en figur med långa flätor som har ristningsfigurer på kroppen...

PS. Man kan också undra över folkslaget *pikterna* (lat. *picti*) i norra Skottland. Det latinska namnet kan uppfattas som ”de bemålade”, alltså möjligen tatuerade. Enligt gjorda analyser av fossilt dna skulle Skottlands befolkning till stor del tidigt vara präglad av stäppens forna nomader. Deras språk bör ha varit en variant av de brittisk keltiska (bretonska/ kymru = walesiska).

Senast belagt i text av språkvetaren John Koch i Johan Ling (et al.): *Bronze Rock Art in Iberia and Scandinavia* (Oxbow 2024) s. 88.

Boken Hällar är utgiven av Båtdokgruppen i Skärhamn: info@batdok.com

ELKÅ:s efterlämnade dikter

Anne-Christine Persson har gått igenom sin mamma Linnea ”ELKÅ” Karlssons efterlämnade papper, vilket resulterat i en bok. Vem var då ELKÅ? Hon föddes 1917 i Norra Vånga, och flyttade till sin mans gård i Ullene, där deras fyra barn växte upp. Hon arbetade bland annat som lokalreporter och skrev reportage, kåserier och dikter för Skaraborgs Läns Tidning och Falköpings Tidning. Hennes ”Utblickar från Mösseberg” var uppskattade reportage. Efter vitsord från Olof Lagercrantz fick hon mod att publicera en diktbok, ”Att vara till”, som utgavs 1979. Dottern Anne-Christine har funnit uppemot 150 dikter efter sin mamma och har valt ut 67 dikter till boken som varvas med vackra målningar av Kerstin Sund. Dikterna präglas av flera teman såsom naturen, årstiderna, humor, glädje och ondska.

ELKÅ avled 1980, endast 62 år gammal. Den 86-sidiga boken finns att köpa på Norders Bokhandel i Falköping och på Alphems arboretum i Floby. Om man vill veta mer om ELKÅ som person kan man läsa en artikel om henne i årsboken Falbygden 2024 som utkommer i december.

Niklas Krantz

En långdragen arvstvist

Hoffdahl

Billberg

Brovald

I ett tjugosidigt häfte tryckt i Stockholm 1772 avhandlas en synnerligen långdragen tvist mellan arvingarna efter översten och riddaren Isaac Brovald och arvingarna efter ryttmästaren Otto Billberg och dess fru Maria Elisabeth von Hoffdahl. Tvisten gäller bland annat ett lån som ryttmästare Billberg tagit redan 1718 av Brovalds fru Ingela Gatenhielm, änka efter sjökaptainen "Lasse i Gatan". Brovald är alltså hennes andra man. Som säkerhet för lånet på 9 400 daler silvermynt lämnas säteriet Apelnäs med underliggande lägenheter, som fru von Hoffdahl ärvt efter sina föräldrar. Tvisten börjar redan 1719 inför häradsrätten i Mark. Fru von Hoffdahl nekar till att ha skrivit under handlingen. Hon menar att hon inte ens varit närvarande. Detta håller hon fast vid till och med på sin dödsbädd 1734. Av de två personer som varit vittnen kan inte rätten få några uppgifter framöver, för den ene dör och den andre är för gammal för att minnas.

Arvingarna kommer att stämma varandra inför alla rättsinstanser de kan komma på, utan att bli nöjda. De flesta instanser menar att fru von Hoffdahls namnteckning bör gälla. 1751 har ärendet nått hovrätten. Billbergs arvingar förlorar. Då skriver en son till Billberg om rättegången i tidningen Dagligt Allehanda och påstår sådant som motståndarsidan menar inte stämmer. Det är därför som det 20-sidiga häftet kommit till "för Allmänhetens säkraste upplysning". Nästa instans är Rikens ständer. Men Billbergssidan förlorar även här. "ty hafwa Rikens Ständer ej funnit skäl, at tillstyrka ändring uti Kongl. Maj:ts öfverklagade nådiga Utslag af den 11 Februari 1767..."

Häftet avslutas så här: "Slutligen lämnas til Allmänhetens owälduga omdöme. Huruwida Resp. Billbergske Arfwingarne, med skäl böra klaga deröfwer, at de blifwit ådömde betala Resp. Brovallske Arfwingarne en fordran, hwars riktighet aldrig kunnat göra stridig (...) Tillsammans 25,700 Dal. Silf:mt, för hwilket jemte Ränta efter Lag, de bordt njuta full betalning, men hwaraf de nu i brist af tilgång måste til känbar förlust och mistning, wara aldeles i saknad." Det vill säga Brovalds arvingar har vunnit i rätten, men de får inga pengar eftersom Billbergs arvingar saknar medel.

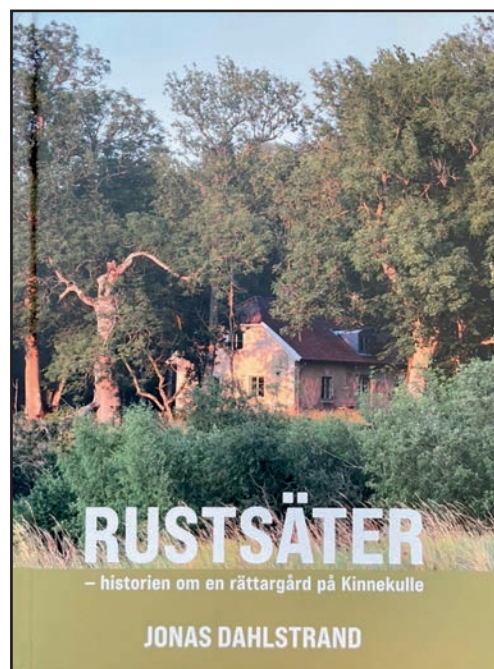
Var ligger Apelnäs?

Utanpå häftet har någon gjort en försiktig anteckning: G Vg Kind Roasjö. Det torde betyda: Götaland, Västergötland, Kinds härad, Roasjö socken. Roasjö hör numera till Svenljunga kommun. Det finns ett säteri i Roasjö med namnet Stora Apelnäs. Men man behöver inte läsa långt i häftet innan man blir tveksam. Namnen på personerna stämmer inte. På Apelnäs i Roasjö bor vid den här tiden, enligt Roasjö sockenbok, personer med namn som Lillie, Palmbaum, Fägersköld, Dryander och Creutz. Google och *Adelns ättartavlor* ger besked. Billbergsska säteriet ligger i Björketorps socken, Härryda kommun. Så den som har köpt häftet om arvstvisten för att lära sig mer om Roasjö i Kind kan känna sig besviken.

Men familjen Billberg finns ändå i Kind. Elisabeth von Hoffdahl har också ärvt säteriet Qvarsebo i Mossebo socken efter sina föräldrar. Och det är hennes man Otto Billberg som ställer till ett lokalt storgräl eftersom han vill ha läktaren i kyrkan för sin familj. Han lovar att betala reparation av kyrkan, vilket aldrig blir av för han har ju dåligt med pengar. Detta ledde till en av de största tvisterna i Mossebo sockens historia, och behandlas utförligt i Mossebo sockenbok.

Ulla Hökås

Gården Rustsätters historia

Gården Rustsäter nära det stora stenbrottet på Kinnekulle har välförtjänt fått sin historia i bokform. Rustsätters nuvarande ägare köpte gården år 2019. Där och då började en rejäl resa. Mannen som köpte gården, Jonas Dahlstrand, är även författaren till den nyutkomna boken "Rustsäter - historien om en rättargård på Kinnekulle". Jonas är verksam i byggbranschen och blev närmast byggnadsvårdare när han tog sig an den nedslitna fastigheten med mangårdsbyggnad, vagnslider, svinlänga, utedass och parkliknande tomt. Han har varvat renoveringar med gårdsforskning, och delger oss resultatet i den 96-sidiga boken.

Dagens mangårdsbyggnad i sten är från 1670-talet, men gårdens historia är äldre än så. Ett stort antal personer har kunnat kopplas till Rustsäter genom seklerna. Det är ett intressant och brett persongalleri med bland annat rättare, konstnärer, drängar och kyrkans män. En av gårdens drängar, Lars Andersson, fälldes för mord år 1822, och blev avrättad genom halshuggning. Carl von Linné stannade till vid Rustsäter under sin Västgötaresa 1746. Han noterade att "Kersebärsträd" växte vilda och stora som ekar omkring Rustsäter. Även i dag, nästan 280 år senare, växer stora körsbärsträd på Rustsäter.

Niklas Krantz

FLOBY ANTIKVARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

BOKMÄSSAN

GÖTEBORG BOOK FAIR

Bok - och biblioteksmässan hålls på Svenska mässan i Göteborg den 26-29 september.

Vi ställer som tidigare ut tillsammans med Antikvariat Tranan. Monternummer är som tidigare B10:61.

Vi erbjuder rabatterade biljetter till en kostnad av 150:/st. Dessa biljetter gäller för entré för valfri mässdag. Ordinarie entré-priser är 295 kr (to-fr), 245 kr (lö-sö).

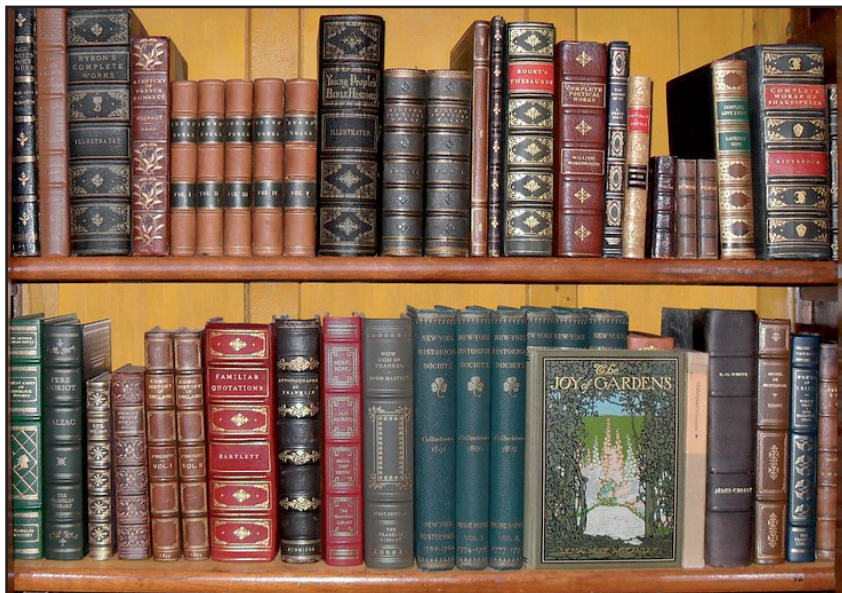
Beställda biljetter som består av en kod, som skickas per email. Har Du inte tillgång till mail, så kan vi även skicka biljett per post. Endast biljetter som använts behöver betalas.

Söker Du någon särskild boktitel, så meddela helst detta INNAN mässan. Kanske har vi ett ex!

Hör av Dig om biljetter eller boksökning till soask54@gmail.com eller tfn 070-7426518.

Välkomna till mässan!

Bokauktion i Stora Levene lördagen den 26 oktober

Då är det äntligen dags för hösten bokauktion i Stora Levene. Som vanligt uppmanas bokvänner och medlemmar att sluta upp vid denna auktion. Många böcker – också rariteter – vill få nya ägare!

Bokauktionerna är ett signum för Föreningen för Västgötlitteratur. Låt det förbli så. Här samlas vi till god gemenskap bland böcker och bokintresserade.

Katalog utsänds till prenumeranter. Vill du ha boklistan digitalt så hör av dig till Sven-Olof Ask.

Start 9.30

Fastpriserförsäljning av diverse böcker från 8.30

Kaffeservering